

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació
Direcció General del Patrimoni Cultural
Àrea de Coneixement i Recerca
Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural

Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de Fabregada. Campanya 2001

Marta Sancho Planas

Aquests textos poden ser copiats, distribuïts i comunicar-los públicament sempre que es citi l'autor i el Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural, no s'utilitzi per a fins comercials i no es faci obra derivada.

INDEX

INTRODUCCIÓ	1
Presentació	1
Motivació de la intervenció i objectius de la recerca	2
Metodologia emprada	3
Estat del jaciment i intervencions anteriors	3
AMBIT GEOGRAFIC	6
Localització del jaciment de Fabregada	6
La comarca del Pallars Jussà	6
La Serra del Montsec	9
Localització	9
Tectònica i formació	9
Geologia	10
Relleu	14
Hidrografia	15
Carstificació	16
Clima	16
Vegetació	17
Bibliografia	20

MARC HISTORIC	21
Els comtats pirinencs del Pallars, Ribagorça i Urgell	21
El Pallars Jussà	26
El Castell de Mur i l'honor de Fabregada	31
Bibliografia	34
TREBALLS REALITZATS	36
Introducció	36
Resultats obtinguts	37
Material	39
Conclusions	41
ANNEX 1: LLISTAT UE I INVENTARI	43
Unitats estratigràfiques	43
Inventari de material	48
ANNEX 2: ANNEX GRÀFIC	65
Fotografies del sector 200	65
Làmines de material	69
Planimetria	82

INTRODUCCIÓ

Presentació

Les intervencions arqueològiques al jaciment de Fabregada (St. Esteve de la Sarga-Pallars Jussà), s'emmarquen dins un estudi més ampli sobre la producció de ferro a Catalunya a l'Edat Mitjana,¹ i dins el projecte de recerca finançat per la CIRIT sota el títol **L'ocupació humana a la Serra del Montsec (St. Esteve de la Sarga, Castell de Mur - Pallars Jussà) en època Alt-Medieval (S. V-XI): Els seus efectes sobre el paisatge**, inclòs en el programa d'intervencions arqueològiques del *Grup de Recerca d'Arqueologia Medieval i Post-medieval* del *Departament d'Història Medieval - Paleografia i Diplomàtica* de la *Universitat de Barcelona*.¹

Els treballs han estat finançats a través d'ajuts a la recerca i subvencions del *Comissionat per a Universitats i Recerca* (ACOM98, 99 i 01); del *Servei d'Arqueologia de la Direcció General de Patrimoni* i de la *Diputació de Lleida* (des de 1992 fins a 2001), a través de l'*Institut d'Estudis Ilerdencs*. Així mateix han rebut el suport del *Consell Comarcal del Pallars Jussà*, l'*Ajuntament de St. Esteve de la Sarga* i la *Universitat de Barcelona*, en la gestió de les diverses subvencions.

La realització d'aquestes intervencions ha estat possible gràcies a la participació dels membres del *Equip de Recerques Arqueològiques de l Montsec*, format per estudiants i

¹ Aquests estudis han donat el seu fruit en la redacció i lectura de la tesi doctoral que amb el títol *Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval: Les fargues dels segles IX-XIII al sud del Pirineu Català*, fou presentada el passat 19 de gener de 1995 a la *Universitat de Barcelona* per Marta Sancho i Planas.

² El títol del programa en què s'inclou és : *Hàbitat fortificat i altres formes d'assentament a la Catalunya Medieval: Tecnologia aplicada als processos productius*.

llicenciats en Història Medieval, Arqueologia i Antropologia, reconeguts pel Gruo de Recerca en Arqueologia Medieval i Postmedieval com a col.laboradors

A tots ells els vull agrair el seu treball i dedicació sense el qual no hauria estat possible dur a terme aquesta recerca.

Motivació de la intervenció i objectius de la recerca

Els treballs de recerca arqueològica a Fabregada, varen iniciar-se amb la clara intenció d'investigar sobre la producció de ferro a l'Edat Mitjana. Un cop acabats els treballs en el que varem anomenar zona industrial (sector 100), vem iniciar la recerca en la zona d'hàbitat (sector 200). L'any 1995 els esforços es van concentrar en la part més elevada de la zona d'hàbitat on es van poder definir unes estructures defensives i d'habitació que han estat l'objectiu de les campanyes de 1996 fins a 1999. La campanya que presentem en aquesta memòria (2001), ha estat destinada a finalitzar els treballs en aquest sector i a valorar la conveniència de continuar la recerca cap a altres sectors.

Considerem d'especial interès l'estudi de la zona d'hàbitat de Fabregada per tal de poder establir comparacions amb d'altres jaciments de la zona, també en procés d'excavació i observar l'evolució de les condicions de vida en aquest lloc durant l'Edat Mitjana. Així mateix, ens ha semblat oportú completar l'excavació de l'edifici situat en la part més alta del poblat, per tractar-se de la construcció de més qualitat de tot el jaciment, malgrat que bona part de la seva estructura ha estat afectada per l'expoli realitzat per a aconseguir material per a la construcció de diverses cases de la vall.

Cal dir que el fet d'integrar l'estudi del jaciment de Fabregada dins el projecte de recerca finançat per la CIRIT sota el títol **L'ocupació humana a la Serra del Montsec (St. Esteve de la Sarga, Castell de Mur - Pallars Jussà) en època Alt-Medieval (S. V-XI): Els seus efectes**

sobre el paisatge, ens permet donar a l'estudi de Fabregada una projecció més àmplia que abarca tot el territori que estigué vinculat a l'administració del Castell de Mur.

Així doncs, Fabregada ha deixat de ser una excavació puntual centrada en l'estudi d'un establiment siderúrgic per a convertir-se en una peça clau d'un estudi d'evolució d'un territori en el període altmedieval, juntament amb el Castell de Mur i amb St. Martí de les Tombetes, entre altres.

Metodologia emprada

En totes les intervencions arqueològiques, s'ha emprat el mètode estratigràfic i el sistema de fitxes de registre proposat per Harris (E.C. HARRIS1991: *Principios de estratigrafia arqueològica*. Crítica. Barcelona). Paral·lelament s'han realitzat plantes i seccions dels diferents nivells excavats on s'ha situat el material sempre que ha estat considerat oportú (nivells d'ocupació). Les escales emprades han estat 1:10 i 1:20.

El seguiment fotogràfic s'ha realitzat amb diapositiva color, duplicant totes les fotografies i amb banderoles de referència. El material arqueològic, recollit per estrats en bosses diferenciades, ha estat classificat, netejat, inventariat, dibuixat i estudiat en el laboratori. El material ha estat siglat amb la següent signatura: FB(any). (Núm.Inv.).
Exemple: FB01.34

Estat del jaciment i intervencions anteriors

El conjunt del jaciment està format per l'església de la Mare de Déu de Fabregada, edifici d'una sola nau amb volta de canó lleugerament apuntada i absis semicircular a llevant. La porta d'accés es troba a migdia i està ornamentada amb una decoració amb motius geomètrics simples. L'edifici presenta unes característiques de construcció unitària,

sense que s'observin remocions o ampliacions posteriors, ha excepció del campanar del s. XIII, el que permet establir la seva datació dins el s. XII (Catalunya...1993).

A ponent de l'ermita, s'aixeca un turó en el que se situen les restes del poblat. Es troba cobert per un bosc de roures i alzines entre el que es poden observar els murs de diverses habitacions i el seu enderroc corresponent. La planta del poblat és ovalada amb un radi màxim i mínim de 50 mts. i 30 mts. aproximadament. A migdia, dominant el torrent de St. Esteve, trobem un rengle de cases de les que es conserva una bona alçada dels seus murs, ja que foren emprades com a corrals fins a mitjans del s. XX. Cap d'elles conserva la teulada que ha estat reutilitzada pels habitants de la vall per a la coberta de noves edificacions, pràctica molt comú i que, segons informadors de la zona, es va realitzar en altres zones del poblat, no només amb les lloses de coberta sino també amb pedres per els murs. La zona més afectada per aquest fet és la més occidental, que es correspon amb el sector arqueològic núm. 200; zona d'hàbitat / sistema defensiu (muralla i fosat).

A uns 25 mts. del poblat en direcció SW, trobem el sector arqueològic núm. 100, que es correspon amb la zona industrial o farga, situada sobre el llit del torrent i que havia estat utilitzat com a hort possiblement fins a principis del s. XX. Uns 250 mts. en direcció nord, trobem el sector arqueològic núm. 300, que es correspon amb l'abocador de les escòries, actualment situat entre uns camps de conreu.

Pel que fa a actuacions arqueològiques prèvies, no es té cap notícia de la seva realització, però es poden observar, en alguns punts del jaciment, forats realitzats per persones no qualificades o furtius que han ocasionat moviments en l'estratigrafia arqueològica, la qual cosa dificulta una correcta lectura de certs sectors del jaciment. Aquest fet és especialment remarcable en la primera habitació del poblat situada en l'extrem oriental, on un forat de considerables dimensions, ocupa la part central de l'espai definit pels murs.

Al tractar-se d'un lloc on es celebra anualment un aplec de molta devoció a la comarca, són habituals certes accions que sovint fan caure algunes parets i afavoreixen el procés de degradació del jaciment, especialment ara que s'estan realitzant excavacions i que algunes zones són força més vulnerables.

AMBIT GEOGRAFIC

Localització del jaciment de *Fabregada*

El jaciment de *Fabregada* forma part actualment del municipi de *St. Esteve de la Sarga* a la comarca del *Pallars Jussà*. Es troba situat a la vessant nord del Montsec d'Ares, en un punt de confluència de camins i carrerades, ja documentades al s. XI. Concretament el *camí ral* que segueix tota la vall de St. Esteve i que, pel coll de Fabregada, comunica les conques de la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana, dins el territori ben definit del castell de Mur. L'altre via de comunicació, és el camí-carrerada que, procedent d'Ager, a la cara sud del Montsec, salta la carena pel coll d'Ares i va a St. Esteve, per continuar cap el nord, per les carenes en direcció al Metüll, camí dels Pirineus.

Les coordenades UTM són: X=313, Y=4661 i l'alçada s.n.m. és de 840 mts. La seva situació en la part més meridional del Pallars, a redós de la serra del Montsec, converteix aquest lloc en una veritable zona de frontera natural, i sovint també cultural, i imprimeix a aquests paratges un caracter particular que intentarem presentar tot seguit.

La comarca del Pallars Jussà

El Pallars Jussà és una de les quaranta-una comarques administratives en què està dividida Catalunya després de l'última ordenació territorial, la qual ha provocat la definitiva escisió dels deu municipis ribagorçans, que en formaven part segons la divisió comarcal de 1936, i que actualment componen l'Alta Ribagorça. El Pallars Jussà presenta una certa unitat amb el Pallars Sobirà, diferenciades, però, pel clima, la vegetació i el relleu que fan d'aquesta última una comarca plènamment pirinenca. Consta de dues parts ben diferenciades: la Vall Fosca i la Conca que pren el nom de la seva capital, Tremp.

La Vall Fosca està formada per la Conca del Flamicell i la petita vall de Manyanet. La separen del Pallars Sobirà els pics de Peguera, del Montsent i de la Cometa i es comunica amb la Conca de Tremp a través del congost d'Erinyà.

La Conca de Tremp és una clotada mediterrània immersa en els Pirineus. Està flanquejada, al nord, per l'embassament de Sant Antoni i, al sud, pel de Terradets i limita pel nord amb la serralada interior pre-pirinenca formada per les serres de Peracalç i del Boumort; i pel sud amb la serralada exterior pre-pirinenca que separa les comarques del Pallars Jussà i la Noguera i que està compost pel massís calcari de la serra del Montsec; a l'oest trobem la serra de Lleràs i la de Montllobar que marquen la divisió hidrogràfica amb la Noguera Ribagorçana i a l'est la serra de Comiols, la del Grau de Moles, Mitjana, de Carreu i el Boumort que es comuniquen amb l'Alt Urgell i amb la Noguera a través dels colls de Bóixols i Comiols respectivament.

El clima i la vegetació oposen la Vall Fosca i la Conca de Tremp. Si el clima de la Vall Fosca ens transporta al Pirineu on la pluja i la neu cauen regularment, a la Conca de Tremp el clima és el submediterrani continental amb dos màxims de precipitacions al maig-juny i setembre i amb dues estacions seques al desembre-abril i juliol-agost.

Aquests territoris al estar emmarcats al vessant meridional dels Pirineus, desenvolupen un paisatge vegetal principalment submediterrani tot i que a l'alta muntanya passa a ser el corresponent als estatges subalpí i alpí mentre que a la Conca de Tremp les influències mediterrànies continentals són considerables, però no dominants. La vegetació forestal i la pastura submediterrània d'alta muntanya característica de la Vall Fosca, s'oposa a una Conca desforestada on el seu bosc principal, la roureda de roure de fulla petita i martinenc, ha estat destruïda en gran part i transformada en boixedes, en pastures de jonça o en conreus.

La xarxa hidrogràfica s'ordena a partir de l'eix principal que configura la Noguera Pallaresa, que recorre la comarca en direcció nord-sud, amb l'entrada pel nord per l'estret de Collegats, amb 31,5 m³/s, i la sortida pel sud en el pas de Terradets, amb 39 m³/s, gràcies a l'aportació del Flamicell, que es veu reforçat pel Riu de Bellera, a la Pobla de Segur. L'aigua que li aporten els altres afluents per l'esquerra: riu de Gavet, d'Abella, de Carreu i barranc de Barcedana és compensada i sovint superada per l'evaporació. Els afluents per la dreta no són més que torrents de poc recorregut que sovint no porten aigua.

Els obstacles i impediments específics d'aquesta àrea muntanyenca ha condicionat històricament les seves activitats econòmiques. Els seus habitants van recórrer a un sistema econòmic tancat basat en l'autoabastiment de la majoria dels productes en el qual jugava un paper fonamental l'explotació diversificada dels recursos locals i els constants i recíprocs intercanvis de productes entre les dues àrees de la comarca: la Conca i les valls de la muntanya de l'Alt Pallars. Els traginers amb els animals de càrrega facilitaven a la muntanya els productes de consum exedentaris de la Conca, com per exemple, vi, oli, cereals...i ,a canvi, la muntanya proporcionava a la Conca fusta, ferro, animals de treball... que sovint era transportats pel riu amb rais . Degut a aquest intens tràfic de mercaderies es dugué a terme una certa millora en les comunicacions i s'afavorí l'establiment d'una completa xarxa de fires i mercats.

Es impossible de donar cap xifra sobre el poblament per els segles anteriors a la segona meitat del segle XIV. Cal senyalar, però, que durant els primers segles de l'Edat Mitjana aquest territori fou terra de frontera sotmesa a un procés clar de repoblació documentat a partir dels s. IX-X. Aquest moviment poblador, degué aportar un contingent humà en creixement constant. Tant la documentació com les restes arqueològiques: castells, torres de defensa, monestirs... deixen entreveure un Pallars Jussà ben poblat i força ben estructurat ja al s. XI. El segle XIV marca l'inici d'una llarga etapa de despoblament que, amb més o menys alts i baixos, encara es pot constatar actualment¹.

¹ Veure capítol dedicat al marc històric.

La Serra del Montsec

Localització

El Montsec forma part de les serres exteriors pre-pirinenques i és el límit natural entre el Pallars i la Noguera. Hi circulen els rius Noguera Ribagorçana i la Noguera Pallaresa que de ponent a llevant divideixen la serra en tres: Montsec d'Estall, Montsec d'Ares i Montsec de Rúbies i configuren els estrets de Mont-rebei i Terradets. La seva llargada total és de 45 Km. i l'amplada oscil·la entre 4,5 i 10 Km. , amb una alçada màxima de 1.684 mts. en el cim de Mira Pallars al Montsec de Rúbies i de 1.678 metres en el cim del Santalís al Montsec d'Ares .

Al sud del Montsec, s'aixequen les serres de Sant Mamet, Monclús, Mont-Roig, Carbonera i Sant Jordi, totes elles més petites i que també formen part de les serres exteriors pre-pirinenques. Pel seu costat nord queda delimitat pels barrancs d'Ortegàs, el de Sant Esteve, el de Cellers, Jullana i el riu de Barcedana fins el coll de l'Hostal Roig i el Pas Nou; al sud pels barrancs de Fet, la vall d'Àger i Sant Mamet. Pel seu costat est no experimenta cap separació dràstica amb les serres del Cucut i de Comiols mentre que per l'oest va disminuint la seva alçada a partir de l'estret de Mont-rebei i a mesura que s'endisa cap a l'Aragó.

Tectònica i formació

Durant l'era Secundària la placa Ibèrica i la placa Europea se separen i el mar envaeix aquesta zona enfonsada a la qual arribaven productes de l'erosió, transport i sedimentació dels continents europeu i ibèric. Al final de l'era Secundària i principi de la Terciària ambdues plaques xoquen i produeixen l'aixecament del Pirineu pel qual la part plàstica superior o cobertora va començar a lliscar damunt els materials vells i rígids cap el sud i cap el nord

donant lloc al pre-pirineu meridional i al septentrional, respectivament. Els materials que viatjaren cap el sud s'anaren arrugant quan eren plàstics o bé trencant quan eren rígids.

En el conjunt de la serra del Montsec, i de nord a sud, observem la formació d'un gran sinclinal que correspon a la Conca de Tremp, seguit per *un anticlinal bolcat damunt del seu flanc sud estirat i fracturat* (ROSELL/LLOMPART:1988:20) que configura la serra del Montsec. A continuació apareix l'estructura sinclinal de la vall d'Àger i Meià i al sud d'aquesta hi trobariem l'anticlinal de la serra de Monclús i la serra de Sant Mamet .

Geologia

La Vall d'Àger i el Montsec es van formar durant les eres Secundària, Tercària i Quaternària i no de tots els períodes s'ha conservat el registre de sediments o fòssils. Observem que d'aquests materials deltàics o de plataforma continental hi predominen els rics en carbonats i en menor importància els sòls terrígens. Seguidament donarem quatre pinzellades sobre l'evolució geològica d'aquests territoris en les diverses èpoques:

- a- Els materials més antics del Montsec pertanyen al Triàsic, el qual, està caracteritzat per unes roques volcàniques anomenades ofites, guixos i margues.

- b- Tres nivells de composició litològica diferent formen els terrenys juràsics que d'inferior a superior corresponen a calcàries, margues i dolomies. *A la part superior del nivell calcari hi ha, a tot el Montsec, una acumulació en forma de crosta, de minerals ferruginosos* (ROSELL/LLOMPART:1988:34).

Durant aquestes dues èpoques encara no s'havia format la conca de sedimentació pirinenca.

- c- La separació entre la placa Europea i la Ibèrica que va originar l'obertura del Golf de Gasconya va tenir lloc en el Cretaci Inferior en el qual es van dipositar calcàries i margues amb restes de sediments llacunars. S'hi han descobert abundants fòssils vegetals i animals.
- d- Durant el Cretaci Superior el solc pirinenc, ja configurat, va quedar delimitat al nord pel Massís d'Aquitània i al sud pel Massís de l'Ebre. Aquesta àrea marina es va convertir en una conca de sedimentació ja que els productes d'erosió d'ambdós massissos van ser transportats pels torrents fins a les seves desembocadures. En aquesta zona costanera es van dipositar sediments terrígens: graves, sorres, llims, argila, conglomerats, gresos, limolites o pelites mentre que els sediments carbonàtics formats per calcàries es van dipositar en les plataformes continentals. Simultàniament a aquest procés de sedimentació es van originar arrugues creades pel moviment de grans falles situades als marges de la conca. La litologia d'aquesta etapa està configurada per quatre nivells que des del més antic al més modern concerneixen a: les calcàries de la Cova en que *nivells poc continus de calcàries estan separats per superfícies d'erosió, freqüentment amb formacions de crostes ferruginoses que marquen l'existència d'importantes llacunes estratigràfiques* (ROSELL/LLOMPART:1988:46); les margues del Montsec que s'espandeixen al llarg de la base de la cinglera més alta del Montsec i que està cultivada; les calcàries de la cinglera més alta del Montsec i finalment els gresos de l'extrem nord del pas de Mont-rebei. Mica en mica el mar va ser expulsat del solc pirinenc mentre aquest s'anava omplint de materials. No obstant, encara s'originà una regressió i un remuntament del nivell del mar que s'endugué la sedimentació d'un "tram vermell" que correspon al límit entre les eres Secundària i Terciària al Pirineu.
- e- Durant el Paleocè hi ha una llacuna estratigràfica. El temps de transició entre les dues eres està caracteritzat per un nivell de calcàries on no s'han trobat fòssils i per l'extinció dels dinosaures i desenvolupament dels mamífers.

f- Al començament de l'era Terciària mentre el Montsec surgeix formant una illa, el territori que correspon a l'actual Vall d'Àger es convertia en un estret golf que expulsà definitivament el mar i es sedimentà fa aproximadament 52 milions d'anys.

Durant l'Eocè Inferior es van superposar cinc estrats diferents damunt el Garumnià. Seguint l'ordre cronològic del més antic al més recent són:

1) Les calcàries de l'Ermida del Remei conegudes com a calcàries del Grup d'Àger que es poden seguir des de la Mediterrània fins a Cantàbria estan compostes per uns esquelets dels macroforaminífers anomenats alveolines i formen cingleres. *Al sostre d'aquest nivell de carbonats s'ha produït una gran abundància de grans d'un mineral verd d'ampolla que s'anomena glauconita (silicat d'alumini i ferro). Aquest mineral en l'actualitat, s'origina en àrees netament marines, de plataforma continental, quan hi ha un atur important de sedimentació. El ferro que té en la seva composició fa que en aquest nivell es mostri moltes vegades com una superfície de ferrificació (ROSELL/LLOMPART:1988:60).* En aquests moments, el Montsec que ja forma una illa, separarà el braç de mar de la Conca de Tremp i el braç de mar de la Vall d'Àger.

2) Les arenisques del paleodelta de la Barònia. L'actual Vall d'Àger era un golf estret el qual anava a desembocar un riu. No obstant, els sediments que hi transportava no es van poder acumular a la desembocadura ja que els corrents marins van dominar i ho van impedir.

3) Els llims i les argiles del Barranc de Contorna. Al produir-se un aixecament del nivell del mar va disminuir la capacitat d'erosionar, transportar i sedimentar dels rius i l'Estuari de Baronia va ser absorbit pel mar. Els rius que anaven a parar a la Vall d'Àger només podien transportar llims i pelites. La seva dipositació queda palesa a tota la Vall.

4) El paleodelta de l'Estació d'Àger. Gràcies a la davallada del nivell del mar, els rius i la sedimentació en els deltes es va poder reactivar. En aquest cas qui va retrocedir va

ser el mar en favor del delta de l'estació d'Àger format per sediments llimosos i argilosos.

5) Les arenisques de Sant Pere Màrtir. Es tornen doncs, a crear deltes formats per sediments fluvials compostos per conglomerats i arenisques que afloren a Sant Pere Màrtir, al poble de l'Atmetlla, a la pista d'Agulló... .

Va ser al final de l'eocè que tingué lloc l'aixecament més intens i espectacular del Pirineu tot i que els moviments orogènics es van continuar manifestant durant l'Oligocè. Així, van quedar modelats el primer Montsec i la primera Vall d'Àger els quals no han sofert grans modificacions d'ençà fins avui dia

g- Els torrents, que tenien la capçalera al nord d'aquesta jove serrelada Pirinenca, van realitzar amb una gran potencia la seva funció d'erosionar i transportar sediments cap un Massís de l'Ebre vell, gastat i planer. Durant l'Oligocè, aquests torrents van anar a parar a l'actual Depressió de l'Ebre, una zona desèrtica i planera amb llacs d'aigües salabroses que es creaven temporalment. Els conglomerats de Fet que cobriren la Vall d'Àger van ser desmantellats degut a l'erosió durant el Miosè, Pliocè i inicis del Quaternari. Actualment només queden restes als extrems del Montsec, primordialment al poble de Fet.

h- Com ja hem senyalat anteriorment, durant el Quaternari no s'han produït grans modificacions geològiques a la Vall d'Àger i al Montsec. Només cal fer alusió a l'erosió de materials pre-i-post oligocènics dels llocs elevats, a una sedimentació localitzada i a un sediment carbonàtic que origina unes masses irregulars al llarg del riu Fred.

Pel que fa referència a la flora i fauna, direm que amb la implantació d'un ambient continental ara fa aproximadament 52 milions d'anys, va canviar d'una manera dràstica respecta

l'anterior de característiques marines. Degut a les condicions ambientals els organismes terrestres tenen menys possibilitats de fossilitzar-se que els marins.

Donades les característiques d'aquesta memòria trobem fonamental insistir sobre l'existència de mineral de ferro en el sòl d'aquesta contrada. Per tant incloïm les següents citacions:

Un centenar de metres abans d'arribar a la font de Colobor aflora la superfície d'un estrat que ressalta per l'acumulació d'òxids de ferro. Aquesta superfície correspon a un període de no sedimentació durant el qual es van acumular minerals ferruginosos que donaren lloc a una crosta que es troba al llarg del Montsec durant el Cretaci Superior. (ROSELL/LLOMPART:1988:133).

A la part baixa de la muntanya hi ha alguns claps de terra rossa, sòl de perfil i gènere semblant a l'anterior, però amb l'horitzó (B) d'un roig viu degut als hidròxids de ferro (ROMO:1989:37).

Relleu

Les dues vessants del Montsec tenen un aspecte diferent: la vessant sud està formada per dues grans cingleres calcàries separades per un gran replà, a la part mitjana, originat per l'existència d'un nivell de margues i gresos fàcilment erosionables. Dins d'aquestes cingleres es formen replanells que són ocupats per la vegetació. A la vessant nord les cingleres tenen dimensions molt més reduïdes i són cobertes per la vegetació. Aquesta vessant presenta un plan d'inclinació suau a la part superior i un altre de més pronunciat a partir de 1300-1400 m. fins a la part basal, que és recorregut per un seguit de barrancs en direcció nord-sud.

Hidrografia

Els rius Noguera Ribagorçana i Noguera Pallaresa atravessen el Montsec amb gorges profundes de fins a 400 m. d'alçada i completament verticals: el portell de Mont-Rebei i el congost de Terradets respectivament. A aquests dos corrents cal afegir el riu Segre que discorre més a llevant i que conflueix amb la Noguera Pallaresa a l'alçada de Camarassa. El règim fluvial d'aquests tres rius es caracteritza per les fortes variacions estacionals. No obstant, les Nogueres, que recullen les aigües del Montsec són els rius menys irregulars de Catalunya ja que la precipitació de la neu al Pirineu regula el seu cabal.

Les Nogueres presenten un màxim d'aigua al maig degut a la fusió de la neu i un mínim al setembre. També tenen un mínim secundari al gener-febrer a causa de la retenció de la neu i un màxim secundari al novembre degut a les tempestes de tardor.

La Noguera Ribagorçana va serpentejant pel Montsec en direcció sud fins arribar a l'embassament de Canelles. Els afluents procedents de la zona del Montsec a la vessant nord formen grans barrancades amb forts pendents entre una abundosa vegetació. És el cas de la barrancada de Maçana, la de Jullana i el Montgai. A la vessant sud els cursos d'aigua conformen una marxa més oberta i menys encaixada que la de la vessant nord. En aquest cas els protagonistes són el barranc de Fet, el de Pardina, el Gros i el Millà.

Les aigües de la Noguera Pallaresa que també circulen de nord a sud són aprofitades per usos energètics i formen els embassaments de Cellers i Camarasa. Les aportacions d'aigua del marge dret segueixen l'orientació oest-est i circulen sobre materials margosos a la vessant nord i gresencs a la sud. A la vessant nord trobem les barrancades d'Argensola, de Fontetes, la de Cellers, de Sant Esteve de la Sarga i el Torrent del Bosc. A la vessant sud qui recull les aigües és el riu Fred o barranc d'Àger i altres petits cursos d'aigua. No obstant les aportacions d'aquests últims són poc importants a excepció del barranc d'Aigua Clara. Les aportacions

d'aigua al marge esquerra segueixen l'orientació est-oest. El riu Barcedana recull les aigües, que circulen per forts pendents, de l'obaga del montsec de Rúbies. A la solana el barranc col·lector més gran és el de Baronia i el més cabalós és el de Teuler.

Carstificació

L'abundància de restes de recepció i emissió dels corrents d'aigua subterrània són els testimonis de la intensa carstificació dels nivells calcaris que constitueixen els estrats superiors del relleu. La major part d'aquests elements estan fossilitzats tot i que encara en queda algun d'actiu. La circulació de l'aigua ve condicionada per la inclinació dels estrats. A l'arribar a la base impermeable l'aigua remonta i sorgeix pels congosts, per les coves o per les fonts com el cas de la font de Bagasses. Aquest fenomen propicia l'existència de cavitats i avencs, anomenats *grallers*, que proliferen per tot el massís.

Clima

El Montsec es pot considerar com una barrera bioclimàtica ja que separa el sud que té un paisatge i vegetació típica del mediterrani continental, caracteritzada per el carrascar i per un llarg període d'eixut estival, i el nord, on l'eixut estival es va reduint i on la vegetació, que és la típica submediterrània, està dominada per la roureda de fulla petita i pel roure martinenc. S'ha d'especificar, però, que la Conca de Tremp ha sofert un procés de desforestació molt intens i que hi abunden elements mediterranis.

En aquest territori la pluviositat descendeix de nord a sud i augmenta en pujar a la Serra: En la regió mediterrània l'eixut estival que afecta a la vegetació té lloc als mesos de juny, juliol i agost. A tota la Conca de Tremp, especialment a totes les muntanyes que l'envolten, tenen gran importància les tempestes d'estiu, moltes de les quals arriben fins el Montsec. A nivell

general observem que la tardor és sempre una època humida, que la primavera té una pluviositat elevada, i que l'hivern i l'estiu són les estacions amb menys precipitacions.

Un altre fenomen climàtic destacable és el d'inversió tèrmica que es desenvolupa en les fondalades que envolten el Montsec i especialment a la Conca de Tremp i que, en algunes ocasions, provoca una inversió dels estatges de la vegetació. A la solana del Montsec, no obstant, està contrarrestada per la forta insolació que pateix i només a les parts basals la inversió tèrmica condiciona la vegetació.

La neu apareix cada hivern en les parts més altes del Montsec, a partir del 1.000 mts, tot i que no sòl ser abundant ni persistent.

Vegetació

El paisatge vegetal del Montsec mostra unes característiques molt particulars dins de l'àmbit geogràfic dels Països Catalans que l'hi donen diferents factors:

- la situació geogràfica entre els Pirineus i la depressió central
- la confluència de factors climàtics mediterranis i euro-siberians
- el relleu abrupte que permet la convivència de diferents tipus de comunitats

Amb aquestes condicions, la vegetació potencial del Montsec és constituïda principalment per espècies mediterrànies, submediterrànies i atlàntiques (alzinars, garrigues, rouredes, fagedes...) que es disposen seguint una zonació altitudinal resultat directe de l'estratificació gradual de les temperatures. En canvi les variacions que es donen entre el solell i l'obaga són marcadament diferents. Així, al Montsec coincideixen dos paisatges considerablement diferents: la vessant nord, on domina la vegetació eurosiberiana de caràcter submediterrani (rouredes, pinedes i fagedes) i la vessant sud, on domina la vegetació mediterrània (alzinars de carrasca, garrigues i matollar). Globalment doncs, hem d'entendre el

Montsec com un territori de transició entre aquestes dues regions bioclimàtiques on conviuen comunitats ben diferenciades que contribueixen a donar riquesa al paisatge.

Però la vegetació actual no coincideix exactament amb la vegetació potencial. L'home ha transformat les condicions del medi amb la implantació agrícola, la ramaderia, l'explotació forestal i el carboneig. La vegetació se'ns presenta més complexe, formada per comunitats de carbonera en un bosc secundàries o transitòries resultat de la transformació i/o destrucció de les comunitats climàtiques. Així, les principals comunitats vegetals que podem trobar al Montsec són:

- Alzinar de carrasca (*Quercus ilex rotundifolia*) que té el domini principal a la vessant sud i zones ben assolellades de la vessant nord fins a cotes ben altes. Són boscos molt alterats per el carboneig i les pastures que han estat substituïts per comunitats secundàries amb una sèrie que comença amb el garric (*Quercus coccifera*) i un segon estadi representat per les brolles de romaní (*rosmarinus officinalis*)
- Alzinar típic (*Quercus Ilex ilex*) que es troba molt localitzat al fons dels congostos i barrancs profunds. Aquests boscos tenen un gran valor biogeogràfic, ja que es troben relativament lluny del país mediterrà aïllats pel factor climàtic de la continentalitat. Cal considerar-la una vegetació relict de d'èpoques passades amb un clima diferent a l'actual.
- Vegetació culminal, formada per brolles d'eriçó (*Erinacea anthyllis*) i antillis de muntanya (*Anthyllis montana*) formen tapissos de petits arbustos adaptats a les condicions extremes del clima i el substrat. En l'obaga, i a recer del vent per sobre dels 1.300 mts., trobem prats de sudorn (*Festuca paniculata*). Aquest domini dels prats i la vegetació arbustiva entre 1.300 i 1.600 mts., on caldria esperar un bosc primitiu, probablement de pi roig (*pinus sylvestris*) , és resultat de la progressiva implantació de pastures i aclarides del bosc.

- Rouredes de fulla petita (*Quercus faginea*) i cerrioide (*Quercus cerrioide*) que es distribueixen per la vessant nord des de la part basal fins els 900-1.000 mts, i en les zones obagues o d'inversió tèrmica de la vessant sud. En els llocs més assolellats l'acompanya l'alzina carrasca, mentre que en els indrets més freds l'acompanya la pinassa (*pinus nigra*). El sotabosc és dominat pel boix (*Buxus sempervivens*). La destrucció d'aquestes rouredes ha permès el desenvolupament dels boscos de pinassa, els quals cal considerar com a comunitats secundàries.

- Rouredes de roure martinenc (*Quercus pubescens*) situades entre els 1.000-1.300 mts. a l'obaga. A l'estrat arbustiu hi trobem invariablement, el boix. Alternen amb claps de pi roig, afavorits per l'explotació del roure. La sèrie de degradació del roure passa per matollars de boix i de boixerola (*Arctostaphilos uva-ursi*) i pastures seques amb jonça (*Aphyllanthes monspeliensis*).

- Per sobre les rouredes, entre 1.200-1.400 mts i en els fons del barrancs, trobem comunitats mixtes pròpies de terres humits. Hi conviuen el tell (*Tilia plathyphyllos*), la blada (*Acer opalus*), la moixera de pastor (*Sorbus aria*), el trèmol (*Populus tremula*), l'avellener (*Corylus avellana*), etc. En els corrents més importants d'aigua hi trobem principalment pollancre (*Populus nigra*) amb tota probabilitat plantats per la mà de l'home allà on abans hi havia àlbers (*Populus alba*) o vernedes (*Alnus glutinosa*).

- Les fagedes (*Fagus sylvaticus*), típiques de centre-europa, són presents al Montsec on mantenen una població relict de èpoques de clima diferent, per la qual cosa tenen un gran interès biogeogràfic. Les trobem a l'obaga oriental del Montsec d'Ares entre 950 i 1.300 mts.

- La vegetació rupícola té una significació molt important al Montsec pel fet de tenir més de 45 km. de cinglera amb una alçada mitjana de 400 mts. En els replans i al peu dels cingles s'hi fa la boixeda amb savina (*Juniperus phoenica*). També trobem comunitats de tè de roca (*Jasonio glutinosa*). Entre aquestes espècies hi trobem el principal endemisme, el petrocoptis (*Petrocoptis montsiciana*).
- Finalment cal considerar també les repoblacions de pins, els agroecosistemes de secà i una àmplia varietat de vegetació ruderal i arvense.

Bibliografia

CORTES, M.

1984 *El Montsec i muntanyes veïnes*
Centre Excursionista de Lleida. Lleida

GRAN...

1984 *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*
Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

MASCLANS, F.

1990 *Guia per a conèixer els arbres*
EC. Barcelona.

MASCLANS, F.

1989 *Guia per a conèixer els arbustos i les lianes*
CEC. Barcelona.

MONTSEC...

1993 *El Montsec. Guia cartogràfica*
Alpina. Granollers.

ROMO, A.

1989 *Flora i vegetació del Montsec (Pre-Pirineus Catalans)*
IEC. Barcelona.

ROSELL, J. / LLOMPART, C.

1988 *Guia geològica del Montsec i de la Vall d'Ager*
CEC. Bracelona

MARC HISTORIC

Els comtats pirinencs del Pallars, Ribagorça i Urgell

Sembla clarament provat que el domini musulmà al territori que actualment coneixem com Catalunya no es limità a la zona més planera del mateix, sinó que els musulmans posaren sota la seva jurisdicció les muntanyes dels Pirineus, les quals, d'aquesta manera, quedaven lligades per fidelitat a l'emirat cordobès (D'ABADAL: 1927-1955: III). Entre aquests territoris es trobaven els futurs comtats de Pallars, Ribagorça i Urgell.

Davant d'aquesta situació de control per part sarraïna, els territoris cristians del nord del nostre país haurien d'esperar l'afebliment dels seus propis dominadors per tal d'alliberar-se'n. Aquest afebliment fou aprofitat pel regne veí: els francs, que veien així l'oportunitat d'allunyar el perill musulmà del seu regne. Per la seva banda, els pobladors cristians d'aquests territoris, amb la confiança que donava el saber-se sota la protecció reial franca, no dubtaren en sotmetre's al nou sobirà. En contrapartida, a l'esdevenir terres de frontera, van haver de patir durant força temps les ràtzies musulmanes que intentaven recuperar el terreny perdut i mantenir la frontera allunyada de les ciutats i terres de la Vall de l'Ebre.

Però no totes les regions pirinenques s'independitzaren del poder musulmà en un mateix moment i sota unes similars conseqüències: centrant-nos ja en l'espai geogràfic que hem marcat en començar, parlarem primer del comtat d'Urgell.

Els habitants de l'Alt Urgell i la Cerdanya, així com els del Conflent, a l'altra vessant dels Pirineus, restaren sota la sobirania carolíngia a partir de l'any 788. La incorporació d'aquestes comarques -que constituïen tres comtats diferents però sota la regència d'un sol comte- implicà l'establiment d'uns límits geogràfics concrets que, tal i com diu Cebrià

BARAUT (Catalunya Romànica: 1992: VI: 26), *potser ja eren preexistents*. En aquest sentit, Prim BERTRAN (Catalunya Romànica: 1992: VI: 26) explica que quan parlem de comtat d'Urgell ens hem de referir pròpiament a *l'hereu de l'antic pagus urgellità*, que més o menys podem identificar com a l'actual Alt Urgell. Durant els segles X i XI el territori d'aquest comtat estava delimitat al nord pel Savartès, a l'oest pel comtat de Pallars, a l'est pel de Cerdanya i al sud fins allà on els comtes urgellencs haguessin pogut estendre el seu domini. No fou fins el segle XI, amb la figura dels Ermengols i també la d'Arnau Mir de Tost, que no es produí l'expansió realment important del comtat, marcant-se els límits amb els comtats de Barcelona-Osona i fixant-se la nova capital a Balaguer, després de la seva conquesta l'any 1105.

A banda d'això, hi hagué també una reorganització eclesiàstica duta a terme després de la crisi adopcionista, amb la reconstrucció de l'antic bisbat visigòtic d'Urgell i la seva Seu. Tenim en l'Acta de Consagració de la seu urgellesa una prova de com quedà reorganitzat aquest bisbat (D'ABADAL: 1927-1955: III).¹

El govern del nou comtat d'Urgell-Cerdanya-Conflent no fou pels propis llibertadors del territori, és a dir els reis francs, sinó que, malgrat restar sota el seu domini, s'encarregà als dirigents del propi país. Així, el primer comte que ens citen les fonts és el comte Borrell (Borrell I), del qual no es dubta dels seus orígens pirinencs (D'ABADAL: 1991). A aquest comte el succeí Asnar Galindo (abans de l'any 820), comte aragonès que ocupà el càrrec per desició reial, tal i com havia passat amb el seu predecessor. Veiem doncs com en un principi el comtat és regit indirectament pels reis carolingis, ja que són aquests qui resolen qui ha de governar. Això però no va durar massa: el successor del comte aragonès, el seu

¹ Fins ara encara no s'ha resolt la problemàtica sobre l'autenticitat de la dedicació de l'església de Santa Maria d'Urgell. Com se sap, al llarg dels anys s'han proposat diferents dates pel document: 819 (la data que marca la pròpia Acta), 831, 839 i, darrerament, hi ha qui defensa la tesi que l'Acta seria una falsificació de finals del segle X o fins i tot principis de l'XI -per tot això veure RIU (Catalunya Romànica: 1992: VI: 318)-. Sigui com sigui, per el nostre estudi això no ens afecta de forma negativa, ja que la data més tardana atribuïda (s.XI) coincideix plenament amb la nostra cronologia.

fill Galindo, fou desposseït del càrrec per Lluís el Piatós, qui el deixà en mans de Sunifred I, fill del comte Bel.ló de Carcassona. A partir d'aquest moment s'encetava una nova etapa per aquest comtat, amb la retirada dels francs en les desicions de govern i la creació d'un comtat hereditari, que obria les portes a la plena autonomia de la zona. La dinastia dels Ermengols, iniciada per Ermengol I l'any 992, és un símbol d'aquesta trajectòria independent.

Parlem ara dels territoris del Pallars i Ribagorça:

Els alliberadors d'aquests territoris no foren, com en el cas anterior, els mateixos monarques carolingis, sinó que l'empresa es deixà en mans dels comtes de Tolosa. La qüestió vingué determinada per l'orografia de la zona, que obligava a dur a terme les campanyes de reconquesta pels passos de muntanya que comunicaven el Comtat de Tolosa i les esmentades regions, fent-los directament veïns.

Tal i com ens explica D'ABADAL (1927-1955: III: 94), l'alliberament degué tenir lloc a les primeries del segle IX, quan la política franca *pren un caràcter obertament ofensiu i directament intervencionista*. Segons el mateix autor, és la documentació provinent de l'Arxiu del monestir de Gerri (any 807) la que fa pensar que el cabdill responsable de l'acció militar fou Sant Guillem, comte de Tolosa. Els habitants dels territoris esmentats a partir d'aleshores passarien a estar sota la sobirania d'aquest comte i dels seus successors, els quals a la seva vegada ho estaven de la del rei franc.

Com també hem vist pel comtat d'Urgell-Cerdanya-Conflent, l'alliberament de la regió comportà aquí de nou la corresponent reorganització política i eclesiàstica. Pel que fa a l'Església, sabem que en un primer moment, en època del comte Guillem, el nou territori es va posar sota la jurisdicció del bisbat d'Urgell, a través d'un precepte de l'emperador Carlemany. d'Abadal, en l'obra que acabem de citar, explica aquesta desició adoptada tot i dient que era la més lògica, tenint en compte que l'antiga diòcesi lleidatana d'època

visigòtica - a la qual pertanyien part dels nous territoris del comte de Tolosa- havia deixat d'existir sota el domini sarraí, sent necessari que la nova regió formés part d'un sol bisbat, i res millor que el veí d'Urgell. I és precisament gràcies al citat precepte de Carlemany, concedit a l'església d'Urgell abans del 806, que podem saber quins havien estat els territoris alliberats: les parròquies dels antics pagus de Pallars, Aneu, Cardós, Tírvia, Ribagorça i Gistain.

De manera que en un primer moment tant el Pallars com la Ribagorça quedaren regits pels comtes de Tolosa, com si d'un sol territori es tractés. Amb algunes interrupcions, continuaren retenint aquestes comarques sota el seu domini, donat el caràcter especial amb què les governaven: eren lliures d'otorgar a la zona preceptes equivalents en importància als reials. La situació però canvià radicalment a partir de l'any 872: en aquesta data es creà una dinastia indígena fundada pel comte Ramon (Ramon I), provocant la fi del domini del casal de Tolosa. La mort d'aquest nou comte va provocar un nou pas important en els esdeveniments polítics del moment: l'herència que deixava Ramon als seus quatre fills eren dos territoris diferenciats: el Pallars i la Ribagorça, que es van haver de repartir: Miró i Bernat correngaren a Ribagorça i Isarn i Llop a Pallars.

Els problemes per determinar una línia de separació entre els dos comtats - independents ara l'un de l'altre-, tal i com ens recorda D'ABADAL (1927-1955: III), no es resolgueren fins l'any 1040: *el comtat de Pallars s'estenia per la conca baixa fins a l'altra banda de la Noguera Ribagorçana*. Malgrat tot, continua D'Abadal, *cal admetre com a línia divisòria la partió d'aigües de les dues Nogueres*.

La història del comtat de Ribagorça -que per la banda de ponent limitava amb el comtat d'Aragó (Sobrarbe)- com a comtat independent fou curta: com ens comenta SOBREQUES (1991: 23), *el comtat però es va decantar molt aviat vers Aragó i Navarra, el mateix Bernat va casar-se amb una filla del comte d'Aragó Galindo Asnar*. Més

concretament, podem dir que ja amb la corregència de Tota i el seu nebot Guillem (comte de Pallars) s'acabà l'autonomia d'aquest territori, ja que amb la mort de Guillem, l'any 1017, el comtat va passar a mans del rei de Navarra, Sanç el Major. Per altra part i insistint en la idea de la trajectòria autònoma del comtat, cal recordar que fou el comte Ramon II (fill de Bernat) qui instituí una nova seu episcopal, a Roda, la qual suposava l'escisió de la part ribagorçana de l'extens bisbat urgellenc.

Pel que fa al Pallars -que per llevant limitava amb el comtat d'Urgell (l'Urgellet), al nord amb el comtat de Tolosa i al sud amb els sarraïns-, la nissaga comtal s'anà succeint de manera que l'any 963 el governaven els germans Ramon II, Borrell i Sunyer, el darrer dels quals fou qui va sobreviure als altres dos. Mort l'any 1011, varen heretar l'extens comtat els seus fills Ramon III i Guillem II, els quals es van repartir el territori que els pertocava. D'aquesta manera ens tornem a trobar amb un nou fet cabdal per la història d'aquests comtats pirinencs: la separació del fins aleshores únic comtat de Pallars en dos de nous: el Pallars Sobirà, que fou per Guillem; i el Pallars Jussà, que fou per Ramon. Actualment però la citada tesi tradicional d'aquesta divisió (D'ABADAL / SOBREQUES, per exemple) ha estat matitzada (BUSQUETA / CASES: Catalunya Romànica: 1993: XV) ja que, basant-se en la documentació, sembla ser que els dos germans comtes tenien interessos en un i altre comtat. A més, les fonts ens indiquen com qualsevol punt geogràfic concret sempre es situava dins del *Comitato Paliarense*, essent aquest un dels punts de fricció entre els dos comtats, per la indefinició que això provocava. La raó d'aquesta problemàtica sembla doncs clara: els propis habitants dels comtats no s'identificaven amb el comtat Jussà o el Sobirà, sinó amb el comtat de Pallars.

El Pallars Sobirà, tot i haver estat el que SOBREQUES (1991: 24) qualifica com a *el bressol del comtat: l'alta conca de la Noguera Pallaresa*, en realitat era la zona del Pallars menys rica i poblada; de manera que el mateix Sobrequés el bateja amb el títol de *comtat de pastor*, pel caràcter marcat de supervivència de les gents que el poblaven. Tanmateix, la

seva situació geogràfica el feia estar a recés de les nombroses ràtzies sarraïnes que el seu comtat veí, el Jussà, hagué de patir.

El Pallars Jussà

El Pallars Jussà, també dit per alguns geògrafs la "Conca de Tremp" o el "Baix Pallars", era format bàsicament per tots aquells enclavaments que els seus anteriors comtes havien anat annexionant-se des de que els comtes de Tolosa alliberaren la conca alta de la Noguera Pallaresa (el futur Pallars Sobirà).

El territori resultant d'aquestes conquestes -que al segle XI és quan reb el seu impuls més definitiu, tal i com ho recorda Francesc FITE (1989)- fou la depressió que s'estén entre el Boumort i el Montsec, depressió que es troba rodejada de muntanyes: la serra de Boumort al nord, les de Carreu i Bóixols a llevant i les de Lleres i Camporan a ponent, com explica Pere BLASI (1954). El caràcter d'aquest nou comtat era ben diferent del del Sobirà, que, com ja s'ha explicat, passava per ser un comtat molt limitat en recursos. Tanmateix, amb anterioritat al segle X la zona havia restat força despoblada, observant-se però a partir del citat segle una multiplicació de les cites de llocs repoblats, cosa que responia -com ja s'ha comentat anteriorment- a la voluntat dels comtes pallaresos d'anar consolidant el seu domini sobre el territori. Així, comencen a aparèixer a la documentació topònims com ara: Eroles (893), Puigcercós (941), Pessonada (954), Hortonedà (958), Mur (969), Salàs (994), entre els més destacats.

El fet és doncs que al segle X s'inicia de forma més o menys evident un moviment repoblador, moviment acompanyat per altra part per la no menys important construcció d'àmbits castrals molt senzills, situats en zones estratègiques per tal de defensar sobretot els àmbits més fronterers. I és precisament per aquest caràcter de vigilància i per la precarietat dels temps que, sovint, només es pot parlar de torres, mai del típic model de castell

desenvolupat durant els segles posteriors. FITE (1989) cita com a exemple d'aquesta situació el castell de Mur, nosaltres afegim els casos de Castellet de Llimiana i el de Bellera.

Aquests "precedents castrals" tindran la seva continuïtat en la majoria dels casos durant el segle següent, l'XI (Mur, la torre del qual dataria del s. X, es construeix el 1047) quan se n'erigiran de nous, arran sobretot de la intensificació de les lluites entre el Pallars Jussà i el seu veí l'Urgell, tal i com veurem més endavant. D'aquest període podem citar els castells: d'Abella, Aramunt, Erill castell, Llordà, d'Orcau, Salàs, Talarn,... entre els més destacats. Es de notar el fet de què en el cas de Salàs hom troba la primera citació documental del topònim en l'any 994, essent però el nucli d'hàbitat el que es cita, mentre que del castell pròpiament dit la documentació no en parla fins l'any 1055 (CATALA ROCA: 1979: 1327).

Els castells del segle onze al Pallars Jussà són en la seva majoria termenats, és a dir: disposen d'un terme propi, que inclou, tal com expliquen BUSQUETA / CASES (Catalunya Romànica: 1993: XV: 36) *viles, masos, esglésies, forteses i torres (que completen els serveis de defensa del castell)*. Es a tot això al que es fa referència quan, el 2 de setembre de 1055, el comte Ramon del Pallars Jussà ven el castell de Mur *cum suis terminis et pertinenciis* (CATALA ROCA: 1979: 1304). Veiem doncs com els castells inclouen llocs d'hàbitat dins dels seus dominis, els quals, com es podria pensar en el cas de Salàs, potser en bastants casos eren previs a la construcció de l'àmbit castral. Per el contrari, proves d'*incastellamentum* s'han detectat a Castellet de Llimiana i a Puig Giró (dins el terme de Montanyana).²

² Tota la problemàtica que envolta el procés d'estructuració del territori en aquestes cronologies està encara en fase d'estudi i discussió, creiem doncs encertat consultar la bibliografia citada en aquestes pàgines per entendre millor quines són actualment les tesis sobre el tema.

Es a partir d'aquestes dates quan les diferències entre els comtats jussà i sobirà es feren més patents, destacant la major població del primer i les possibilitats d'expansió Noguera avall que a aquest comtat de la conca li facilitaven els seus límits amb el món sarraí.

Finalment, cal fer esment de l'organització eclesiàstica d'aquest comtat. En aquest aspecte, s'observa un fenomen similar al descrit anteriorment: el nombre de parròquies augmenta de forma important al segle XI respecte al X, malgrat que -per les circumstàncies del moment- aquestes estan poc afermades, com explica PLADEVALL (Catalunya Romànica: 1993: XV). En aquest sentit, l'Acta de la Seu -comentada ja abans- pot servir d'ajut a l'hora de fer-se una idea de la distribució parroquial del moment (Pladevall li dóna una possible datació de la segona meitat del segle X), malgrat que no s'esmentin ni la parròquia de Gerri ni les dels seus voltants.

En aquesta estructuració eclesiàstica del territori podem veure com la *doble activitat episcopal i comtal* descrita per ABADAL (1927-1955: III) fent referència a qui va pendre la iniciativa a l'hora de construir i dotar noves parròquies, es repeteix al segle XI, on en trobem: o bé subjectes a la catedral d'Urgell, o bé als monestirs de la zona o a comtes i senyors.

Si durant els segles IX i X la creació de centres monàstics al Pallars havia estat molt destacada (monestirs de Santa Maria de Senterada ,fundat el 814; Gerri el 807; Alaó el 806; Sant Pere de Burgal el 859; Sant Genís de Bellera el 973 ,en són uns bons exemples) s'observa que ja al segle XI aquesta tendència s'estanca definitivament, i no només això, sinó que molts d'aquests i d'altres monestirs cauen en decadència per acabar desapareixent o perdent llur autonomia. Només el monestir de Gerri la conserva, creant-se moltes parròquies sota els seus auspicis. Aquesta pèrdua d'influència per part monàstica no és aliena a l'actuació comtal que, després d'haver utilitzat els monestirs com a aliats pels seus

interessos, propicia la fundació de col·legiates o canòniques per compensar el poder d'aquells. Establertes en gran nombre al sud del comtat, podem destacar, d'entre elles, la de Santa Maria de Mur (1069), erigida sota el govern del comte Ramon IV.

Amb la mort del comte Sunyer (any 1011) el gran comtat de Pallars va patir una divisió entre els seus hereus. Sembla ser que en un primer moment la divisió que es va fer no va satisfer les parts implicades, tant és així que hagué de ser el mateix bisbe d'Urgell el que posés pau entre els dos germans implicats.

Pel Pallars Jussà el fet de tenir en la seva frontera sud els límits amb el món sarraí li proporcionava la possibilitat d'extendre els seus dominis i esdevenir així més poderós territorialment. En aquest sentit, però, cal remarcar que la iniciativa de la reconquesta no fou assumida directament pel nou comtat, sinó que el principal protagonista fou Arnau Mir de Tost, vassall del comte d'Urgell, Ermengol III i posteriorment del seu successor Ermengol IV. Aquest personatge, membre de la família vescomtal de Tost, va conquerir la vall d'Ager en dues campanyes els anys 1034 i 1048 i les terres properes (Mur i Llimiana abans del 1032), totes elles a la Serra del Montsec davant per davant del territori jussà; i es féu amb els castells de Llordà, Biscarri, Benavent, Toló i Guàrdia, entre d'altres.

Tots aquests enclavaments eren o bé zona de possible extensió dels dominis del comte jussà, o bé clars punts de disputa pel seu control entre el comtat d'Urgell i el del Pallars, litigis d'altra banda lògics si pensem en el seu veïnatge. La creació per part d'Arnau d'un extens senyoriu amb aquestes terres, que constituí el segon dels vescomtats d'Urgell, va provocar que al Pallars Jussà se li tanquessin les portes de l'expansió pel sud, malgrat que les terres planes de la conca quedessin en mans pallareses (SOBREQUES: 1991).

A partir d'aquest fet podem dir que la història política d'aquest comtat ve principalment marcada, en l'època que nosaltres tractem, pels successius conflictes que hi

hagué amb el comtat d'Urgell, i també per uns altres enfrontaments, aquest cop amb el Pallars Sobirà.

El successor del que havia estat el primer comte del Pallars Jussà, Ramon IV, accedí al càrrec heretat del seu pare l'any 1047. Durant el seu regnat els problemes amb el Pallars Sobirà s'intenten solucionar a base d'acords infructuosos, malgrat tot, els comtats viuen un període de guerres molt sagnant. La falta d'entesa es produeix perquè cap dels dos comtes (el del Pallars Sobirà és en aquests moments Artau I) transigeix en els seus desitjos: Ramon IV vol que Artau I sigui vassall seu, i amb ell evidentment el seu comtat, a la qual cosa Artau es nega repetidament a accedir. De la mateixa manera, el comte del Pallars Sobirà es veu obligat a cedir al seu cosí alguns castells que Ramon li reclama com a seus, situats alguns a la Conca alta de Tremp i a les Valls de Boí.

La situació dels comtes jussans d'aquest segle es veié a més agreujada pel fet que la majoria dels seus nobles no els van fer costat en tots aquests enfrontaments, passant-se fins i tot al bàndol sobirà o enfrontant-s'hi directament en acció de rebel·lia (els Orcau o els Vallferrera, per exemple). Cal destacar però que no tots seguiren aquest camí: Bertran Ató, senyor de Montanyana, l'any 1038 va rebre de mans del comte Ramon III l'honor de *Fabregada*, dins del terme del castell de Mur, donació que s'interpreta com una mostra d'agraïment del comte vers el seu vassall davant de l'ajut que d'ell hauria rebut.

En segon lloc hem esmentat els conflictes amb el comtat d'Urgell: com ja s'ha comentat, el Pallars Jussà mantenia les seves pretensions sobre uns territoris que estaven en mans del comte d'Urgell, i més concretament en mans del seu vescomte Arnau Mir de Tost.

El matrimoni de la filla d'aquest, Valença, amb Ramon IV, comte del Pallars Jussà, representava d'altra banda pel Pallars una *garantia de futur* (BUSQUETA / CASES. Catalunya Romànica: 1993: XV), malgrat que suposava restar indirectament almenys en

mans del poderós senyor de Tost. Quan aquest mor, l'any 1077, els fets es precipiten: en el seu testament cedeix a la seva filla i al seu nét, entre d'altres, una sèrie de castells que entren dins del territori pretès pel comte jussà, a la Conca de Tremp (Llordà, Biscarri, Benavent i Toló); així com també uns que pertanyen a territori urgellenc: Tost, Selvenyà, Montan, Adraén i Noves (BUSQUETA / CASES. Catalunya Romànica: 1993: XV). Ermengol IV, davant d'aquest fet que posava en perill la ja difícil establiment del seu comtat, assalta aquests castells varies vegades en un intent de retenir-los.

Tanmateix, la trajectòria dels fets va canviar quan, l'any 1081, el comte del Pallars Sobirà Artau I morí, succeint-lo en el càrrec el seu fill Artau II, que no va poder continuar amb la política del seu pare. Si unim el fet que a partir del 1088 aproximadament s'arribà a un acord amb el comte d'Urgell (Ermengol V), pel qual aquest deixà d'assetjar els castells de la Conca de Tremp pertanyents al comtat jussà, podem concloure que és a les darreries d'aquest segle XI quan sembla més clar l'intent per part dels comtes de pacificar el territori, la qual cosa implicà la consolidació del domini territorial sobre aquestes comarques.

El Castell de Mur i l'honor de Fabregada

Com ja hem senyalat abans el castell de Mur formà part d'aquest procés de fortificació de les terres frontereres, paral·lel a l'esforç repoblador. Així doncs el castell funcionaria, a la vegada, com instrument polític vertebrador del nou territori i com a element defensiu de la població de la zona.

La referència més antiga de la fortalesa de la que en tenim notícia és del 969, en la que els comtes de Pallars Ramon II, Borrell i Sunyer cedeixen l'església de Sant Fructuós com a compensació d'un robatori sofert per l'abat de Sant Pere de Vilanega. Aquesta església està situada *in Castro Muro* (BOCHACA / PORTET / PUIG:1991:16). No tenim cap altre

notícia documental del castell fins l'any 1037 en que els comtes dels Pallars Jussà Ramon i Ermessenda donen a Garcia Ezo un alou situat més avall del terme de *Castro Muro*.

Un any després, el 23 de Febrer de 1038, els mateixos comtes de Pallars, fan donació a Bertran Ató de l'honor de *Ipsa Fabricata*, del qual es senyalen les afrontacions, per orient amb les alzines comtals, a migdia amb la selva del Montsec, a ponent amb el terme d'Alsamora i al Nord amb una elevació del terreny (MIQUEL ROSELL:1945: doc. 57) i es situa *infra terminos de Castro Mur*. Es aquest, doncs, el document que ens relaciona el lloc de *Fabregada* amb el castell de Mur i el seu terme. Tenim però un document datat al 1010 en que Apó, abad del monestir d'Alaó, ven a Altemir, fill d'Ató l'església de Sant Esteve amb totes les seves terres i dotacions per a pagar el rescat de dos serfs caiguts en mans dels musulmans (CORRAL: 1984:doc.224). Aquesta església és situada en un lloc anomenat *illa Farga* dins un territori que és definit com *circha Orritense*. Si seguim la interpretació que d'Abadal proposa, es tractaria de St. Esteve de la Sarga, (ABADAL:1926:55), *illa Farga* seria, doncs, la primera referència a *Fabregada*. Aquest lloc es trobaria situat dins un territori encara poc definit, en l'àmbit del castell d'Orrit i fora del domini del Castell de Mur, el territori del qual estaria encara per determinar.

Cal remarcar que el procés de definició dels termes castrals es trobava, a principis del s.XI, en el seu inici i que aquests documents ens permeten especular precisament sobre aquest aspecte. *Fabregada* es troba en el coll que separa les conques del Noguera Ribagorçana, a l'oest, i el Noguera Pallaresa, a l'est. En un primer moment d'ocupació i estructuració del territori, és lògic pensar que el marge esquerra del Noguera Ribagorçana, quedés dins l'òrbita del primer gran castell d'aquesta conca situat a aquest costat del riu, el d'Orrit, el qual juntament amb el d'Areny situat al marge dret, tancaria l'accés cap el nord i protegiria, entre altres, els monestirs d'Alaó i Lavaix.

Seguint aquest raonament i davant la documentació de que disposem, podem dir que entre 1010 i 1038 el castell de Mur, consolidaria i definiria el seu terme. *Fabregada* es situaria a tocar amb el terme del Castell de Mur i es definiria la seva situació a partir d'aquest i no respecte el d'Orrit, molt més allunyat .

Efectivament, el terme del castell de Mur queda perfectament definit en un document de 1056 en que s'especifica l'esponsalici que Valença, filla d'Arnau Mir de Tost, rebria pel seu matrimoni amb Ramon IV, comte de Pallars: per orient fins al terme de Llimiana, pel sud fins el terme d'Ager, a occident fins a la Sarga i des d'allí fins els termes de Castellnou i d'Eroles i pel nord-oest tocant al terme de Talarn i Galliner . Amb anterioritat a aquesta data, el castell de Mur apareix en documents en els que intervenen tant els comtes de Pallars com el mateix Arnau Mir de Tost; l'any 1053 en un conveni entre ambdós en que el comte absol a Arnau Mir de Tost de prestar-li jurament pels castells de Mur, Llimiana i Montanyana a canvi de 15 unces d'or i l'any 11055 en el document on s'especifiquen les condicions del matrimoni entre Ramon i Valença, que es faran efectives un any més tard.

Veiem com el límit occidental del castell de Mur, es fixa a la muntanya de Sarga, el qual també apareix en l'acta de consagració i dotació de l'església de la canònica agustiniana de Mur, en honor de Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve, del dotze de Gener del 1069 (Catalunya Romànica: Vol XV:p.348-355). Aquest lloc, identificat com St. Esteve de la Sarga, es troba a orient de *Fabregada*, honor que, com ja hem vist, fou donat a Bertran Ató l'any 1038, però que amb anterioritat a aquesta data i després de 1010, estaria vinculat al territori del castell de Mur.

La pervivència d'aquesta organització del territori és encara perceptible en l'actualitat, en que els termes municipals de St. Esteve de la Sarga i Alçamora tenen la seva línia divisòria precisament en el coll de Fabregada, quedant l'ermita i les restes del poblat dins el terme de St. Esteve.

L'any 1064, el castell es empenyorat per segona vegada a Arnau Mir de Tost, conjuntament amb els de Llimiana i Montanyana. El 1071 moria Arnau Mir i en el testament deixava Mur a la seva filla Valença i al seu net Arnau, és l'inici de la dinastia dels senyors de Mur. Seria probablement d'aquest moment la construcció del castell tal com el coneixem en l'actualitat ,quan els seus senyors ostentaven les jurisdiccions de Mur, Guàrdia de Noguera, Vilamolat de Mur, Collmorter, Santa Llúcia, El Meüll, Puigcercós, Estorm, Moror, Alzina, Beniure, Les Esplugues , L'Espona i Cellers. (BOCHACA / PORTET / PUIG:1991: 26).

Els esdeveniments que hem presentat ens permeten parlar de la situació estratègica de *Fabregada* en un territori de frontera com el que hem definit i, especialment en relació amb el que va ser assentament musulmà fins a mitjans del s. XI, Ager, amb el qual es comunica a través de la via que atravesava la serra del Montsec pel coll d'Ares .

No tornem a trobar el lloc de *Fabregada* citat en la documentació de Mur ni en cap altre. El fogatge realitzat l'any 1.380 ens permet saber que al lloc de Sant Esteve de la Sarga hi havia tres focs,a Alsamora quatre, i a la resta de pobles de la vall, a Castellnou del Montsec tres, a la Clua nou i a Estorm i Moror tretze (Gran Geografia Comarcal de Catalunya: 1984:Vol.12: 204). *Fabregada* ja no hi apareix del que podem deduir que ja no existia com a nucli habitat .

Bibliografia

ABADAL, R. d'
1927-55 *Catalunya Carolíngia. Els comtats de Pallars i Ribagorça*
IEC. Barcelona.

ABADAL, R. d'
1974 *Dels visigots als catalans*
Ed. 62. Barcelona.

- ABADAL, R. d'
1983 *Els primers comtes catalans*
Vicens Vives. Barcelona.
- BLASI, P.
1954 *Les terres catalanes*. Barcelona.
- BOCHACA, M.P. / PORTET, C. / PUIG, R.M.
1991 *Mur*
Pagès editors. Lleida.
- BONNASSIE, P.
1979 *Catalunya mil anys enrera (s.X-XI)*
Ed. 62. Barcelona.
- Castells...
1979 *Els Castells Catalans. Vols. VI - VII*
Rafael Dalmau Ed. Barcelona.
- Catalunya...
1992 *Catalunya Romànica. Vol. VI: Alt Urgell i Andorra. Vol XV El pallrs*
Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- CORRAL, J.L.
1984 *Cartulario de Alaón*
Zaragoza.
- FITE, F.
1989 "Arquitectura militar y repoblación en Cataluña (siglos VIII al XI)"
II Congreso de Arqueología Medieval Española. Vol. I: Ponencias
pags. 193-236 Oviedo.
- Gran...
1984 *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*
Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- MIQUEL ROSELL, F.
1945 *Liber Feudorum Maior*
Barcelona.
- SOBREQUES, S.
1991 *Els barons de Catalunya*
El Observador. Barcelona.

TREBALLS REALITZATS

Introducció

La novena campanya d'excavacions arqueològiques de *Fabregada*, es va realitzar durant la primera quinzena de setembre de 2001. L'equip d'excavació estava format per estudiants i llicenciats de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, més la directora de l'excavació.

Les condicions amb les que es pogué treballar en aquestes dues campanyes, permeteren assolir un bon ritme de treball, el resultat del qual presentem en aquesta memòria.

Els objectius que ens havíem fixat es centraven en completar l'excavació de l'estructura d'hàbitat en la que s'havia intervingut els anys anteriors. Faltava excavar els nivells d'un darrer enderroc i els d'ocupació d'aquest sector i valorar la conveniència d'ampliar la intervenció cap a l'interior del poblat.

Malgrat l'expoli a què ha estat sotmès part del sector excavat, vem considerar interessant completar les dades sobre aquest edifici que considerem singular dins les estructures d'hàbitat de Fabregada.

Tota la intervenció s'ha realitzat, doncs, en el què anomenem sector 200C.

Resultats obtinguts

En primer lloc es procedí a eliminar restes residuals dels nivells d'enderroc superiors (UE272 i 273) que havien quedat de la campanya de 1999 en un petit sector situat en la zona afectada per l'expoliació (zona N del sector) Inmediatament s'inicià l'excavació del darrer nivell d'enderroc (UE280) format per poques pedres, algunes lloses i una terra de color grisos que ens indicava la proximitat amb els nivells d'ocupació.

Just a sota d'aquest enderroc, es va localitzar un nivell d'ocupació (UE282) que s'extenia per tot el sector, amb el característic color grisós localitzat en altres sectors en campanyes anteriors. El vem diferenciar d'un nivell més fosc, gairebé negre (UE283), situat en el racó definit pel dintell de la porta del mur E tot i les seves semblances en el material la textura i la consistència.

A nivell interpretatiu considerem UE 282 com el nivell d'ocupació original d'aquesta habitació. La seva tonalitat grisosa homogènia ens fa pensar en un possible paviment de fusta o en l'existència d'algun tipus d'estora. Creiem que les difències que presenta UE 283 respecte UE 282, responen a la degradació de la porta de fusta que tancava aquest espai. A nivell estratigràfic, doncs, estem davant d'un mateix nivell d'ocupació.

L'eliminació del nivell d'enderroc (UE280), ens va permetre finalment veure la totalitat del mur de tancament pel costat est (UE281) el qual es trobava en un estat d'arrasament gairebé total. Així mateix vem poder veure la totalitat del marxapeu de l'entrada, molt ben construït i amb els encaixos per a la porta (UE284). En la seva

neteja pel costat exterior -en direcció E- vem localitzar l'inici d'un paviment de còdols i uns alineaments de pedres que el delimitaven i ens conduïen cap a l'interior del poblat. Donat que part dels objectius es centraven en valorar la conveniència de continuar la intervenció cap a aquell sector, vem fer una cata de 50 cm. d'amplada per a poder veure millor el paviment i els alineaments de pedres.

Així, vem poder descobrir uns 50 cm. de paviment de còdols (UE 287). Els alineaments de pedres (UE 288 i 289) corresponien les voreres que delimitava aquest paviment. Pel costat N la vorera sembla més ample, però en realitat es tracta d'un mur (UE290) que discorre perpendicular a UE 281 al que s'entrega el paviment UE288. Els nivells situats per sobre d'aquest paviment es van treure amb celeritat i estaven formats per diferents capes d'enderrocs similars a les que havíem localitzat en altres zones del sector. No vem observar cap nivell d'ocupació per sobre dels còdols.

Creiem que aquest paviment correspon a l'entrada principal a l'estança excavada i que tindria forma de corredor empedrat des d'un punt per determinar situat cap a l'interior del poblat i fins el marxapeu localitzat en l'excavació (UE284). Pensem en un corredor donat que el mur UE290 i altres murs que s'intueixen, en superfície i fora de la zona excavada, delimiten un espai estret que es correspon amb la ubicació del dit paviment.

Associada al nivell d'ocupació UE282, s'ens defineix l'estructura d'una precària escala lleugerament corvada, formada per lloses i que ocupa l'espai central enquadrat pels murs en "L" (UE271) i que identifiquem com a porxo (veure memòries de 1998 i 1999). Aquesta escala enllaçaria, per un costat, amb un darrer esgraó o marxapeu (UE285) situat al nord de l'estança i per l'altre costat amb el marxapeu de l'entrada principal (UE284). Així doncs, considerem que aquest espai, definit com a porxo, s'ens configura com una zona de pas que facilita la circulació des de l'exterior cap a

les diferents estances de l'edifici. Cap al S en direcció a les habitacions excavades en campanyes anteriors (sectors 200b i 200a), i cap el N en direcció a uns espais impossibles de definir donat l'alt grau d'expoli d'aquest sector.

Per completar la prospecció en direcció a l'interior del poblat, vem iniciar els treballs d'excavació amb la retirada d'un primer nivell superficial (UE401). Vem considerar oportú adjudicar a aquesta zona un nou número de sector. Així, doncs, el vem batejar amb el número 400 -donat que el sector 300 correspon a una altra zona del jaciment encara no excavada- i s'exten a continuació del sector 200 en una franja d'uns 5 mts. des dels murs que delimiten l'estructura excavada.. L'aixecament d'aquest nivell superficial ens va permetre veure amb més claredat els murs que delimiten el corredor empedrat. i descobrir, en alguns sectors, un nivell d'enderroc més compacte. No es va considerar oportú dibuixar aquests murs donat que tan sols eren visibles de forma parcial i fragmentada.

Constatem, doncs, la continuació d'estructures cap a aquest sector que poden servir de guia per a futures intervencions.

Material

Els materials recuperats responen a les tipologies ja identificades en les campanyes de 1998 i 1999, amb ceràmica de cuita reductora, ferros abundants, alguns ornaments de bronze i pedra i tres monedes. Això ens permet datar aquests nivells a cavall dels segles XIII i XIV. Entre el material més destacat de la campanya de 2001 cal destacar les tres monedes que venen a completar les ja trobades, en aquesta mateixa zona en anys anteriors (FB01.8, 37 i 59)

Com ja ha succeït en altres campanyes, Fabregada és un jaciment ric en material de ferro. Destacar el material relacionat amb l'activitat bèl·lica, format per dues puntes de dard (FB01.27 i 58), les peces que ens indiquen la presència de cavalls o altres animals de peu rodó, com ara una ferradura (FB01.2). Altres peces les podem relacionar amb la construcció, com a complements: passador (FB01.9), frontissa (FB01.6) , pollegueres (FB01.12 i 13), claus (FB01.1, 51, 7, 47), fragments de decoració de la porta (FB0138).

Pel que fa a activitats quotidianes disposem de dues fusesoles de ceràmica (FB01.45, 74), un ganxo (FB01.15), sibelles (FB01.20 i 31), taps de pedra (FB01.48, 54, 56, 62 i 64), un petit silex probablement per a encendre foc (FB01.28), reblons de bronze per ornamentar els vestits (FB01. 46, 52 i 63) una petita vora de vidre (FB01.3).

La ceràmica correspon a l'àmbit de la vida quotidiana, principalment per a la conservació i manipulació d'aliments. L'excavació ens ha aportat nombrosos fragments de ceràmica comuna de cuita reductora amb brocs (FB01. 24), vores (FB01. 11, 18, 22, 26, 36, 39, 42 i 43) i nanses (FB01. 23, 25, 34, 44, 49, 50) com a peces més destacades (veure inventari). De pasta grollera i de coloració gris i gris-negre, amb vores exvasades i arrodonides algunes de secció triangular, solen correspondre a recipients tipus olles o cassoles i probablement una paella (FB01.26). Els brocs de recipients per a líquids com ara setres, setrills o gerres i les nanses que poden correspondre a una gran varietat de recipients. No disposem de cap fragment prou gran com per poder realitzar un estudi de tipologia de formes. Aquest fet ja resulta habitual en l'estudi de materials del jaciment de Fabregada.

Conclusions

Pel tipus de material localitzat, tant aquest any com els anteriors, per les característiques de la construcció i la seva situació estratègica, considerem que aquest espai correspon a les dependències senyoriales del poblat de Fabregada, tal i com ja havíem indicat en campanyes anteriors.

Les estructures localitzades en les darreres campanyes, ens mostren un edifici de grans dimensions, amb diferents estances a nivell de planta baixa i que deuria disposar, com a mínim, d'una altra planta. Tota la construcció està feta amb pedra unida amb argamassa i amb carreus ben treballats en les cantonades i llocs de pas (dintells, corredor). El mur de ponent, més gruixut, es correspon amb la muralla de tancament de tot el poblat que pren, així les característiques d'una vila closa. La porta principal d'entrada estaria situada al costat est de l'àmbit excavat aquest any, obrint-se cap a un espai exterior de dins del poblat (carrer o plaça). S'hi accediria a través d'un corredor definit per uns murs - que tot just intuïm- i empedrat amb còdols en la franja central flanquejada per dues voreres de lloses

Creiem possible situar una de les entrades del poblat en una zona propera a l'excavada aquest any, tot i que l'expoliació per a la recuperació de material de construcció, ha malmès part de la muralla de tancament. En aquest moment dubtem que sigui possible identificar aquesta possible obertura cap a l'exterior ja que, en tot cas es trobaria en la zona més afectada per l'expoli.

Pel que fa al material localitzat aquest any, i juntament amb el recuperat en campanyes anteriors, disposem d'un volum considerable de material metàl·lic, especialment peces de ferro, que caldrà estudiar de forma conjunta. Així mateix, el

conjunt de monedes fins ara localitzades, ens obliga a fer un estudi numismàtic i de circulació de moneda en aquesta zona. Disortadament la riquesa del jaciment en aquest materials no es correspon amb la migradesa del material ceràmic, tot ell molt fragmentat i que no permet realitzar cap estudi conjunt de formes ceràmiques.

Hauria estat la nostra voluntat que Fabregada es continués excavant sota una altra direcció amb un projecte renovat. Fins ara no ha estat possible realitzar aquest relleu que potser es produïra en un futur. Personalment considerem finalitzada una etapa en l'estudi d'aquest jaciment i esperem que es pugui continuar la recerca que per nosaltres ha finalitzat.

ANNEX 1: Llistat UE i Inventari

Fitxes resum d'Unitats Estratigràfiques

UE 280 Definició Enderroc Tipus Estrat Datació s. XIII-XIV

IE destrucció de UE Element interfacial

Observacions

Interpretació Enderroc amb poques pedres i algunes lloses i restes d'un possible paviment de fusta. Els tons grisos podrien correspondre a les restes descompostes d'aquest paviment

UE 281 Definició Mur Tipus Element Datació s. XIII-XIV

IE destrucció de UE Element interfacial

Observacions

Interpretació Mur de pedres que tanca el sector 200C pel costat est i que delimita una porta d'accés cap a l'interior del poblat amb un dintell ben conservat

UE 282 **Definició** Ocupació-Paviment **Tipus** Estrat **Datació** s.XIII-XIV

IE destrucció de UE **Element interfacial**

Observacions Al costat S-E és molt més dur i no es localitza al costa N-E, en la zona afectada per l'expoliació

Interpretació Nivell d'ocupació que podria correspondre a un paviment de fusta descompost

UE 283 **Definició** Ocupació-Paviment **Tipus** Estrat **Datació** s. XIII-XIV

IE destrucció de UE **Element interfacial**

Observacions Situat en el racó que forma el dintell sud situat en el mur UE 281 i el mur de separació entre 200c i 200b

Interpretació Nivell d'ocupació situat sobre lloses. De fet és el mateix 282, més compactat per trobar-se sobre d'unes lloses. Ocupa un petit espai en el racó format pel pilar UE291 i l'angle dels murs UE209 i UE 210. Manté les mateixes relacions estratigràfiques que UE 282.

UE 284 **Definició** Marxapeu **Tipus** Element **Datació** s. XIII-XIV

IE destrucció de UE **Element interfacial**

Observacions Es poden observar dos forats rodos en els extrems que servien d'encaix per a la porta de fusta

Interpretació Marxapeu de la porta d'entrada al sector que s'obra en el mur 280

UE 285 **Definició** Marxapeu **Tipus Element** **Datació** s. XIII-XIV

IE destrucció de UE **Element interfacial**

Observacions Es troba el límit entre la zona excavada i la zona expoliada pel que no és possible interpretar globalment el funcionament d'aquest espai.

Interpretació Marxapeu o esglaó situat en el sector N entre el mur en "L" (UE271) i el mur de tancament per l'est (UE281). Serviria per salvar el desnivell natural que es produeix en aquest punt

UE 286 **Definició** Escala **Tipus Element** **Datació** s. XIII-XIV

IE destrucció de UE **Element interfacial**

Observacions Estructura molt precària

Interpretació Escala que serviria per salvar el desnivell entre aquest sector (200c) i el sector situat al sud (200B)

UE 287 **Definició** Paviment **Tipus Element** **Datació**

IE destrucció de UE **Element interfacial**

Observacions Situat en el corredor que conduiria a la porta d'entrada des de l'interior de poblat. Només s'en pot observar una petita part gràcies a la prospecció realitzada per l'exterior del marxapeu UE 284

Interpretació Franja central del paviment de còdols. Les lloses en els laterals, formant una mena de voreres, corresponen a les UE 288 i 289

UE 288 Definició Paviment Tipus Element Datació

IE destrucció de UE Element interfacial

Observacions

Interpretació Arrenglament de lloses formant una vorera que flanqueja el paviment de còdols pel costat N

UE 289 Definició Paviment Tipus Element Datació

IE destrucció de UE Element interfacial

Observacions

Interpretació Arrenglament de lloses formant una vorera que flanqueja el paviment de còdols pel costat S

UE 290 Definició Mur Tipus Element Datació

IE destrucció de UE Element interfacial

Observacions

Interpretació Mur que delimita el paviment de còdols i la vorera pel costat N. Donat que està molt arrasat podria semblar la continuació de la vorera UE288. El seu arrenglament, en perpendicular, amb el mur UE 284 i la disposició del seu parament, ens indiquen, però, que es tracta d'un mur i no de la continuació de la vorera.

UE 291	Definició	Pilar	Tipus	Element	Datació
IE destrucció de UE		Element interfacial			
Observacions					
Interpretació	Pilar que actua com a dintell de la porta definida pel marxapeu UE284., pel costat S. Se li entrega el mur de l'angle format per UE209 i UE 210.				
UE 400	Definició	Superficial	Tipus	Estrat	Datació s.XIV
IE destrucció de UE		Element interfacial			
Observacions					
Per sota es comença a veure un nivell d'enderroc més compactat.					
Interpretació	últim nivell d'enderroc del procés de destrucció d'una habitació, situat a l'est del sector 200B				

Inventari material més significatiu

Fabregada 2001

<u>Any</u> <u>Crono.</u>	<u>Núm.</u> <u>prop.</u>	<u>Tipus</u> / <u>Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions</u> / <u>Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01.	001	Estri de ferro		Localitzat en les tasques de neteja a l'inici de la campanya	273				
	s.XIII-XIV		Clau (un)						
FB01.	002	Estri de ferro		Localitzat en les tasques de neteja de l'inici de la campanya	273				
	s.XIII-XIV		Ferradura, frag.						
FB01.	003	Vidre		Trencada en dos trossos	272				
	s.XIII-XIV		Vora						
FB01.	004	Fragment Ferro		Corvat	280	290	491	225	
	s.XIII-XIV								
FB01.	005	Estri de ferro			280	179	241	182	
	s.XIII-XIV		Clau (un)						
FB01.	006	Estri de ferro			280	171	265	186	
	s.XIII-XIV		Frontisa	Fragment					

<u>Any</u> / <u>Crono. prop.</u>	<u>Núm. prop.</u>	<u>Tipus / Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions / Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01.	007	Estri de ferro			280	152	338	193	
s.XIII-XIV			Clau (un)	En forma de "L"					
FB01.	008	Moneda de bronze			280	337	459	225	
s.XIII-XIV			Moneda						
FB01.	009	Estri de ferro			280	346	452	224	
s.XIII-XIV			Passador						
FB01.	010	Ceràmica medieval reductora			272	466	311	201	
s.XIII-XIV			Nansa						
FB01.	011	Ceràmica medieval reductora			272	473	300	198	
s.XIII-XIV			Vora						
FB01.	012	Estri de ferro			280	327	427	223	
s.XIII-XIV			Polleguera						
FB01.	013	Estri de ferro			280	318	445	223	
s.XIII-XIV			Polleguera						

<u>Any</u> / <u>Crono. prop.</u>	<u>Núm.</u>	<u>Tipus / Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions / Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01.	014	Estri de ferro		Trencat en tres trossos. De tamany gran	280	151	442	207	
s.XIII-XIV			Rebló						
FB01.	015	Estri de ferro			280	310	442	223	
s.XIII-XIV			Ganxo						
FB01.	016	Ceràmica medieval reductora			280	280	442	216	
s.XIII-XIV			Vora						
FB01.	017	Moneda de bronze			280	233	436	207	
s.XIII-XIV			Moneda						
FB01.	018	Ceràmica medieval reductora			280	293	206	202	
s.XIII-XIV			Vora						
FB01.	019	Ceràmica medieval reductora			282	226	400	212	
s.XIII-XIV			Vora						
FB01.	020	Estri de ferro			282	204	385	214	
s.XIII-XIV			Sibella						

Any Crono.	Núm. prop.	Tipus / Dec.	Frag.	Observacions / Caract.	U.E.	x	y	z	Núm.làm.
FB01.	021	Estri de ferro		Barra aplanada	282	212	373	216	
	s.XIII-XIV								
FB01.	022	Ceràmica medieval reductora	Vora		282	188	370	211	
	s.XIII-XIV								
FB01.	023	Ceràmica medieval reductora	Nansa		282	269	338	210	
	s.XIII-XIV								
FB01.	024	Ceràmica medieval reductora	Broc		282	211	462	226	
	s.XIII-XIV								
FB01.	025	Ceràmica medieval reductora	Nansa		282	257	351	212	
	s.XIII-XIV								
FB01.	026	Ceràmica medieval reductora	Nansa i Vora Paella		282	217	220	195	
	s.XIII-XIV								
FB01.	027	Estri de ferro		Punta de dard	282	200	225	193	
	s.XIII-XIV		Punta						

<u>Any</u> <u>Núm.</u> <u>Crono.</u> <u>prop.</u>	<u>Tipus</u> / <u>Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions</u> / <u>Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01. 071 s.XIII-XIV	Fauna		Òs llarg tallat	400				
FB01. 072 s.XIII-XIV	Estri de ferro	Ferradura	Fragment	400				
FB01. 073 s.XIII-XIV	Fauna		Fragment d'òs llarg	400				
FB01. 074 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Fuseiola		400				
FB01. 075-080 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	6 fragments	272				
FB01. 081-083 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval oxidant/redu	Informe	3 fragments	272				
FB01. 084-085 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	2 fragments	272				

<u>Any</u> <u>Núm.</u> <u>Crono.</u> <u>prop.</u>	<u>Típus</u> / <u>Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions</u> / <u>Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01. 086-089 s.XIII-XIV	Fauna		4 fragments de costelles	272				
FB01. 090 s.XIII-XIV	Fauna		Fragment d'òs llarg tallat	272				
FB01. 091 s.XIII-XIV	Fauna		òs de la pota	272				
FB01. 092 s.XIII-XIV	Fauna		Dent	272				
FB01. 093 s.XIII-XIV	Fauna		Fragment de costella	272				
FB01. 094 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe		273				
FB01. 095-096 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	2 fragments	273				

<u>Any</u> <u>Núm.</u> <u>Crono.</u> <u>prop.</u>	<u>Tipus</u> / <u>Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions</u> / <u>Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01. 097-100 s.XIII-XIV	Fauna		4 dents	273				
FB01. 101-103 s.XIII-XIV	Fauna		3 fragments de costella bullits	273				
FB01. 104-106 s.XIII-XIV	Fauna		3 fragments d'òssos bullits indeterminats	273				
FB01. 107-108 s.XIII-XIV	Fauna		2 fragments d'òssos llargs bullits	273				
FB01. 109-113 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	5 fragments	280				
FB01. 114-117 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	4 fragments	280				
FB01. 118-129 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	8 fragments	280				

<u>Any</u> <u>Núm.</u> <u>Crono. prop.</u>	<u>Tipus</u> / <u>Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions</u> / <u>Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01. 126-135 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval oxidant/redu	Informe	10 fragments	280				
FB01. 136-147 s.XIII-XIV	Fauna		12 costelles	280				
FB01. 148-149 s.XIII-XIV	Fauna		2 fragments d'òssos de crani	280				
FB01. 150-153 s.XIII-XIV	Fauna		4 fragments d'escàpula	280				
FB01. 154-157 s.XIII-XIV	Fauna		4 dents	280				
FB01. 158-162 s.XIII-XIV	Fauna		5 fragments d'òssos llargs	280				
FB01. 163-164 s.XIII-XIV	Fauna		2 fragments d'òssos indeterminats	280				

<u>Any</u> <u>Núm.</u> <u>Crono. prop.</u>	<u>Tipus / Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions / Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01. 165 s.XIII-XIV	Fauna		Costella de microfauna	280				
FB01. 166 s.XIII-XIV	Fauna		Òs llarg de microfauna	280				
FB01. 167-173 s.XIII-XIV	Fauna		7 fragments de costelles	280				
FB01. 174-175 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	2 fragments	282				
FB01. 176-192 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	17 fragments	282				
FB01. 193-199 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval reductora	Informe	7 fragments	282				
FB01. 200-205 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval oxidant	Informe	6 fragments	282				

<u>Any</u>	<u>Núm. Crono. prop.</u>	<u>Tipus / Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions / Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
	FB01. 206-234 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval oxidant/redu	Informe	29 fragments	282				
	FB01. 235-270 s.XIII-XIV	Ceràmica medieval oxidant/redu	Informe	36 fragments	282				
	FB01. 271-288 s.XIII-XIV	Fauna		18 fragments de dents	282				
	FB01. 289-296 s.XIII-XIV	Fauna		7 fragments de mandíbula	282				
	FB01. 297-301 s.XIII-XIV	Fauna		5 fragments de crani	282				
	FB01. 302-305 s.XIII-XIV	Fauna		4 fragments d'òsos indeterminats	282				
	FB01. 306-311 s.XIII-XIV	Fauna		6 fragments d'escàpula	282				

<u>Any</u> <u>Núm.</u> <u>Crono.</u> <u>prop.</u>	<u>Tipus</u> / <u>Dec.</u>	<u>Frag.</u>	<u>Observacions</u> / <u>Caract.</u>	<u>U.E.</u>	<u>x</u>	<u>y</u>	<u>z</u>	<u>Núm.làm.</u>
FB01. 312-327 s.XIII-XIV	Fauna		16 fragments de costelles	282				
FB01. 328-329 s.XIII-XIV	Fauna		2 fragments d'òssos llargs cremats	282				
FB01. 330 s.XIII-XIV	Fauna		òs llarg calcinat	282				
FB01. 331 s.XIII-XIV	Fauna		Peroné d'au, agulla	282				
FB01. 332-340 s.XIII-XIV	Fauna		9 fragments d'òssos llargs	282				
FB01. 341-374 s.XIII-XIV	Fauna		34 fragments d'estelles d'òs	282				

***ANNEX 2: Fotografies,
làmines de material i planimetria***

FABREGADA 2001: FOTOGRAFIES DEL SECTOR 200C

Vista general del sector des del costat E. Es pot apreciar l'escala situada en el centre de l'estructura en "L" que hem identificat com un porxo i que facilita el trànsit cap el sector 200B situat a una cota més elevada.

Vista general del sector des de l'angle SE. A primer terme a la dreta de la imatge es pot veure l'esgló que donava pas a un espai indeterminat donat el fort grau d'expoli de la zona.

Vista del sector des del costat W. A primer terme el darrer esglaió de l'escala. Al fons el marxapeu de la porta i el paviment de còdols.

Escal vista en planta. Es pot observar la seva senzilla estructura i la seva posició en relació amb els murs que defineixen el porxo.

Paviment de còdols i voreres de lloses. Al fons es poden observar els forats de les pollegueres situades en el marxapeu de l'entrada.

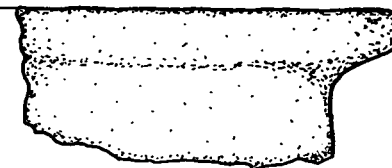
Vorera nord amb el paviment de còdols, a l'esquerra de la imatge i el mur que discorre paral·lel a la vorera, a la dreta de la imatge.

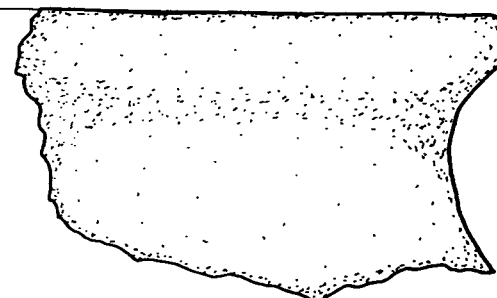
Polleguera situada al costat S del marxapeu de l'entrada.

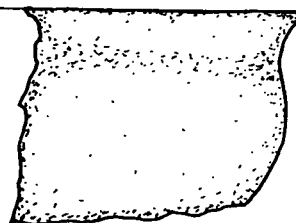
Polleguera situada al costat N del marxapeu de l'entrada.

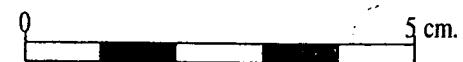
FB01.11

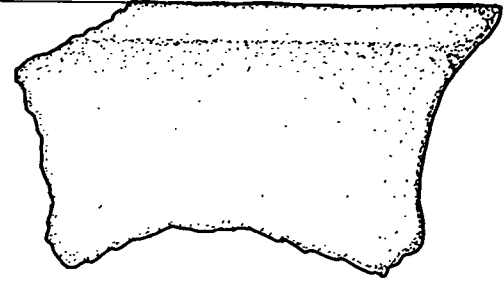

FB01.42

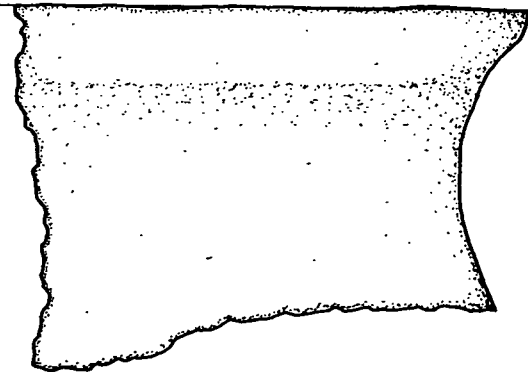

FB01.36

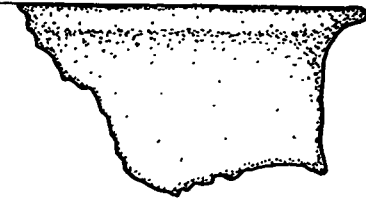

FB01.18

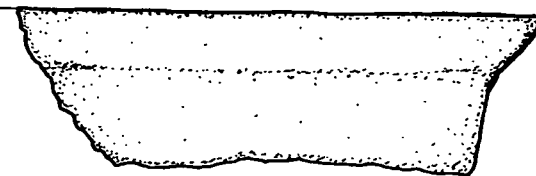

FB01.43

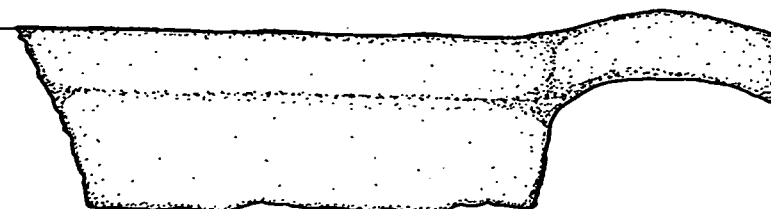
FB01.22

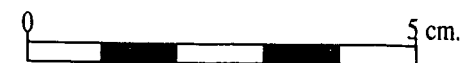

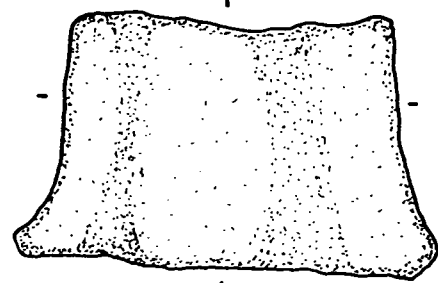
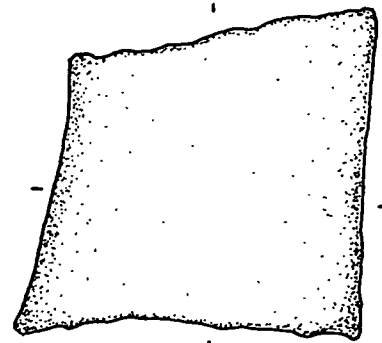
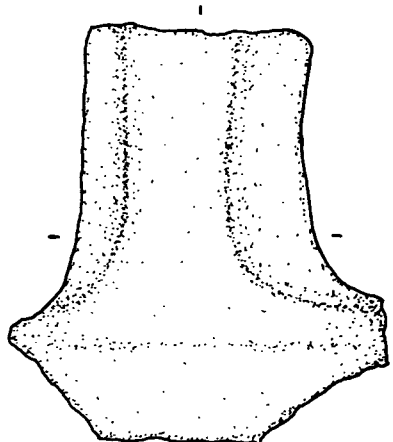
FB01.39

φ 32 cm.

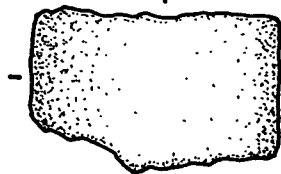
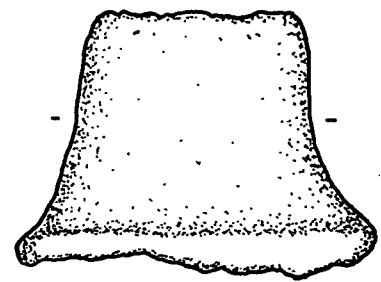
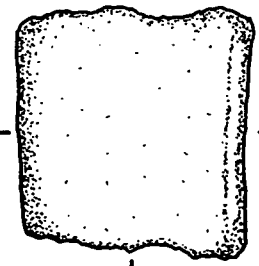

FB01.26

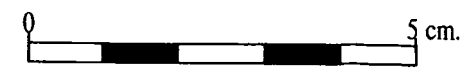

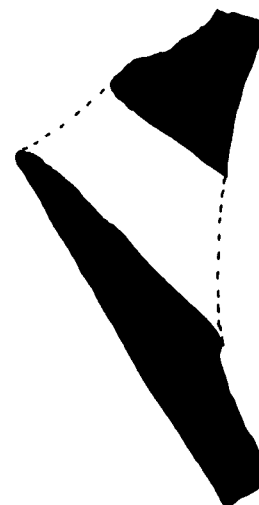
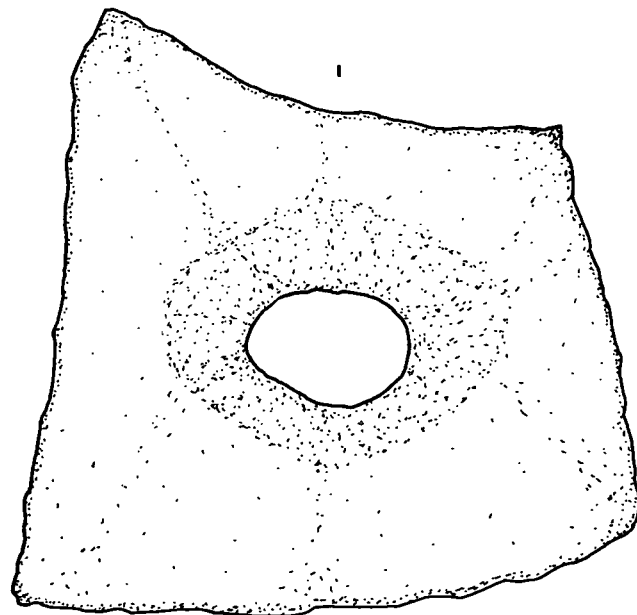

FB01.50 – FB01.25 – FB01.49

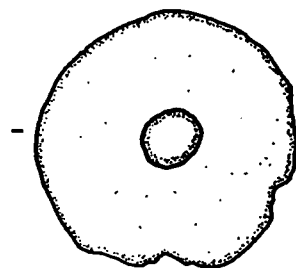

FB01.44 – FB01.34 – FB01.23

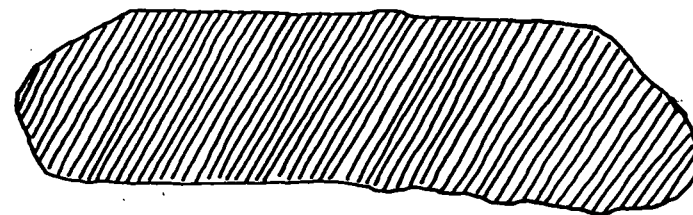
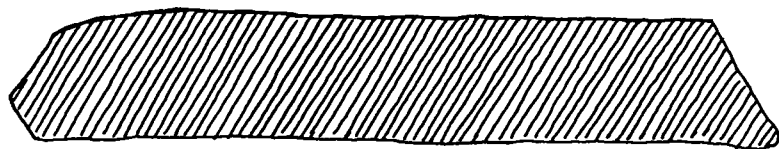
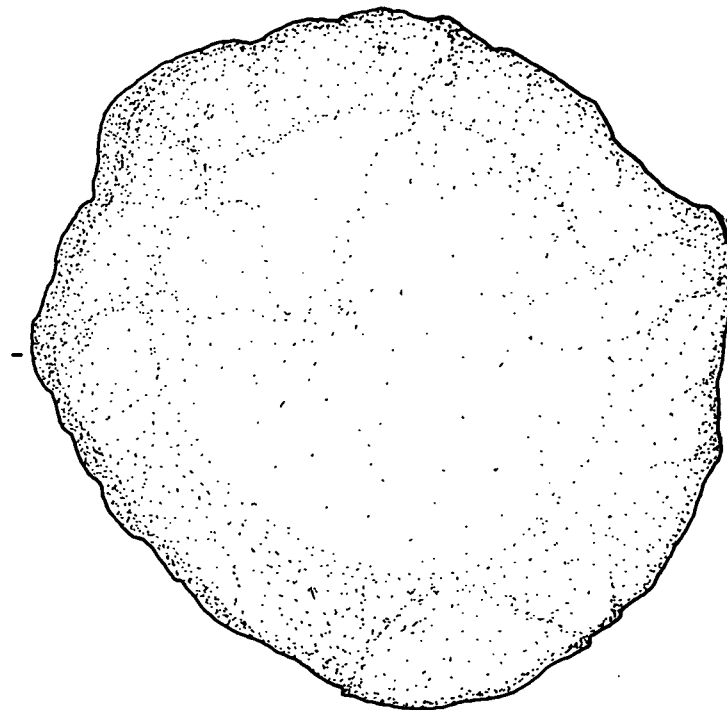
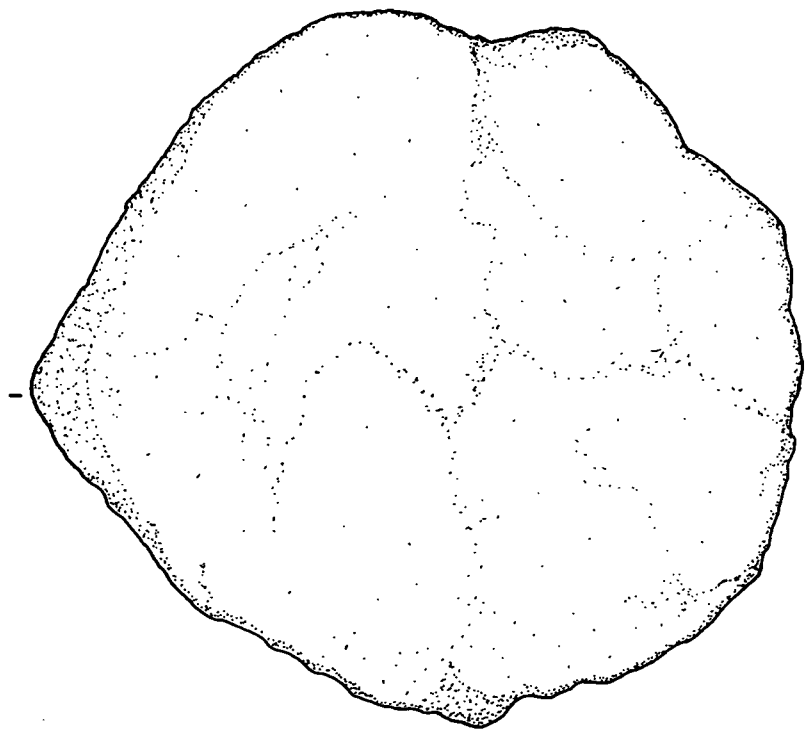

FB01.24

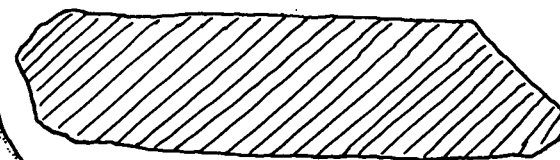
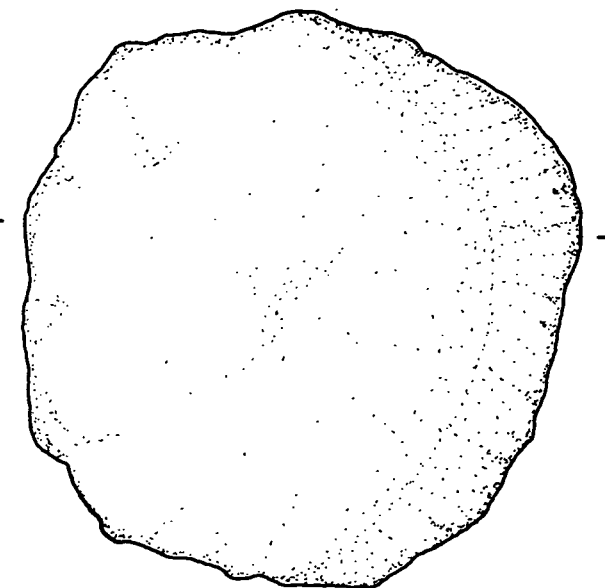
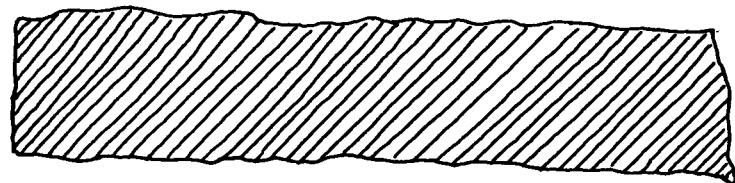
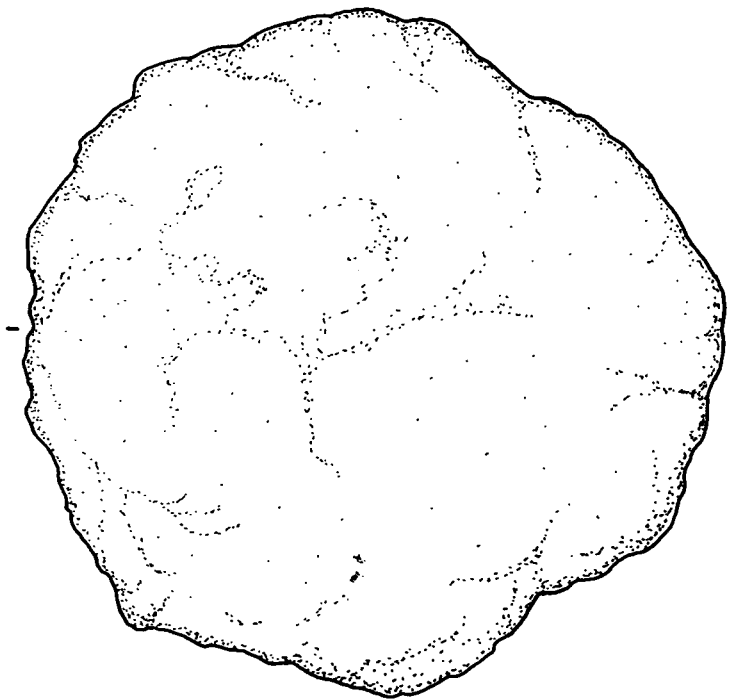

FB01.45 – FB01.74

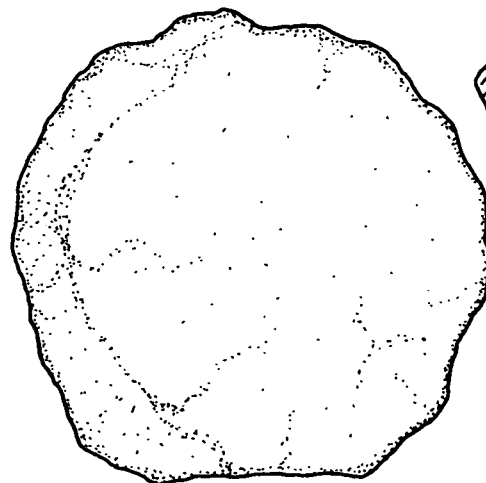

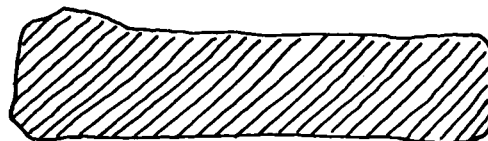
FB01.54 - FB01.64

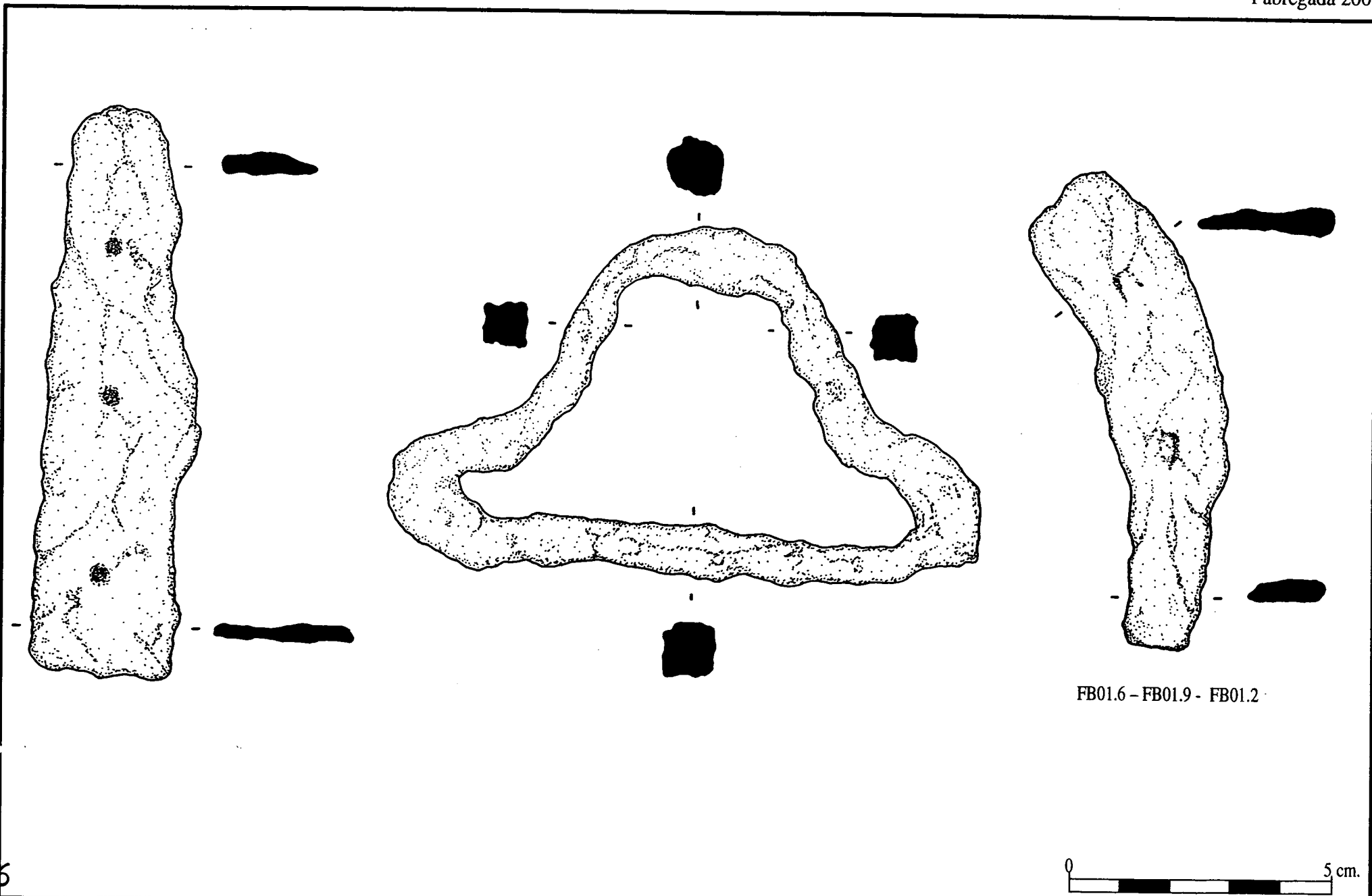

FB01.56 - FB01.48

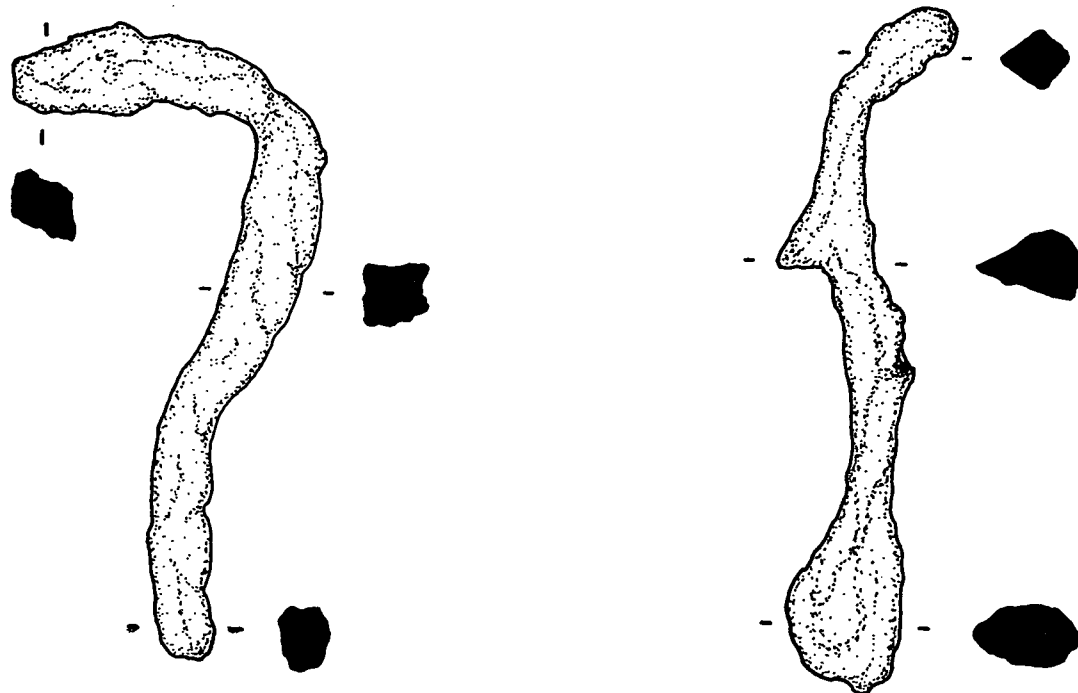

FB01.62

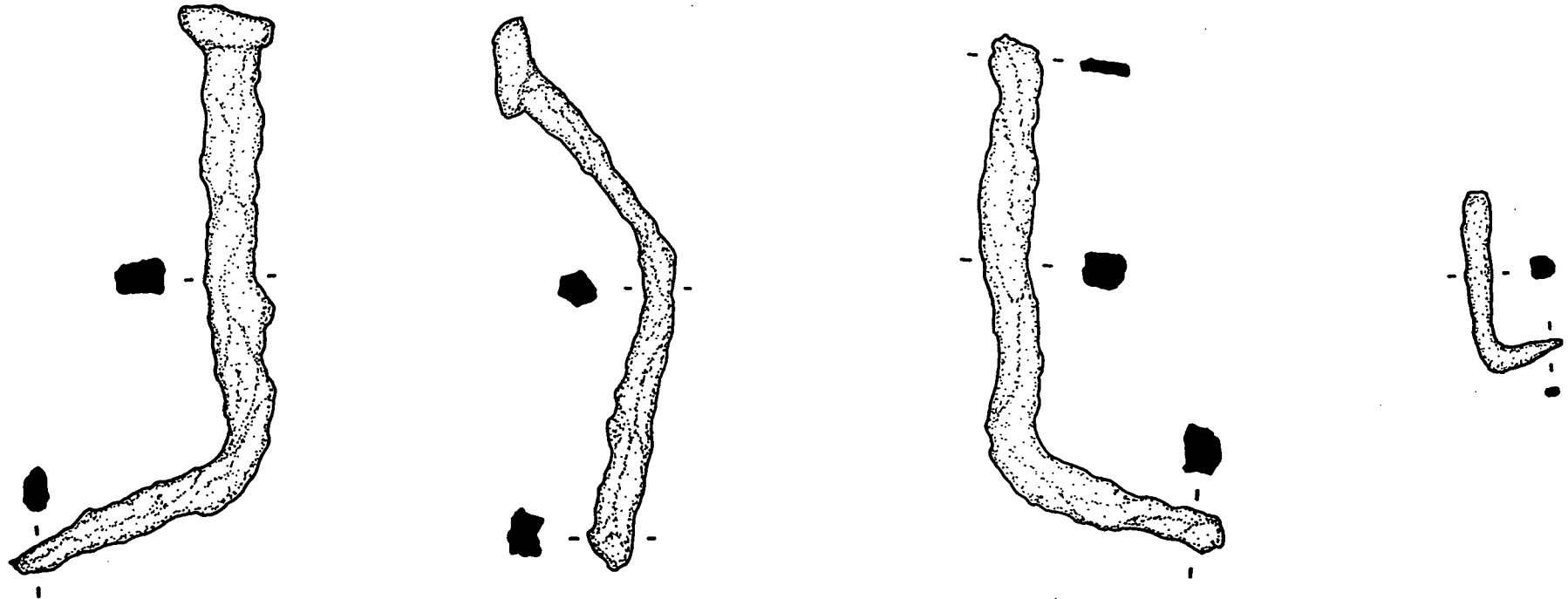

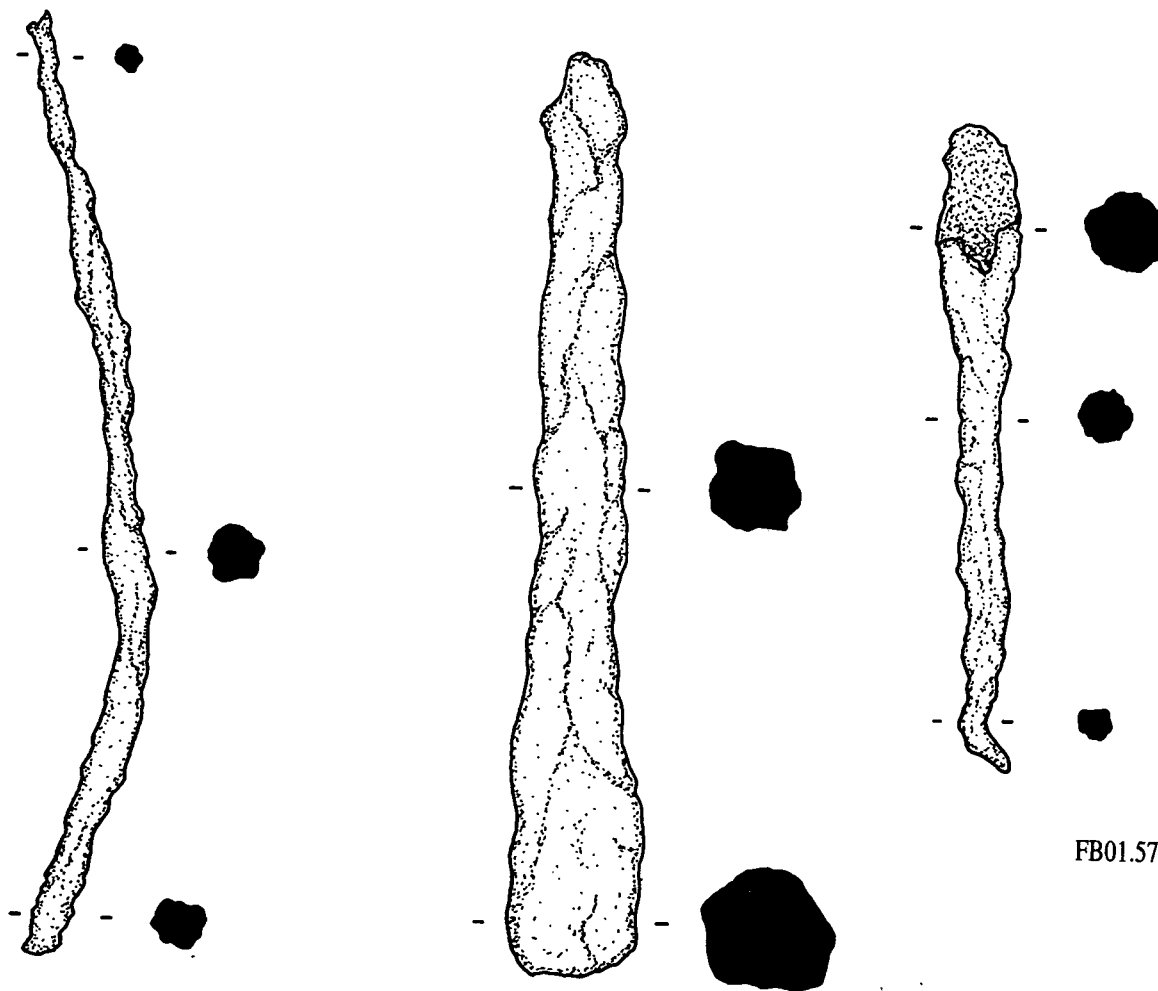
FB01.6 - FB01.9 - FB01.2

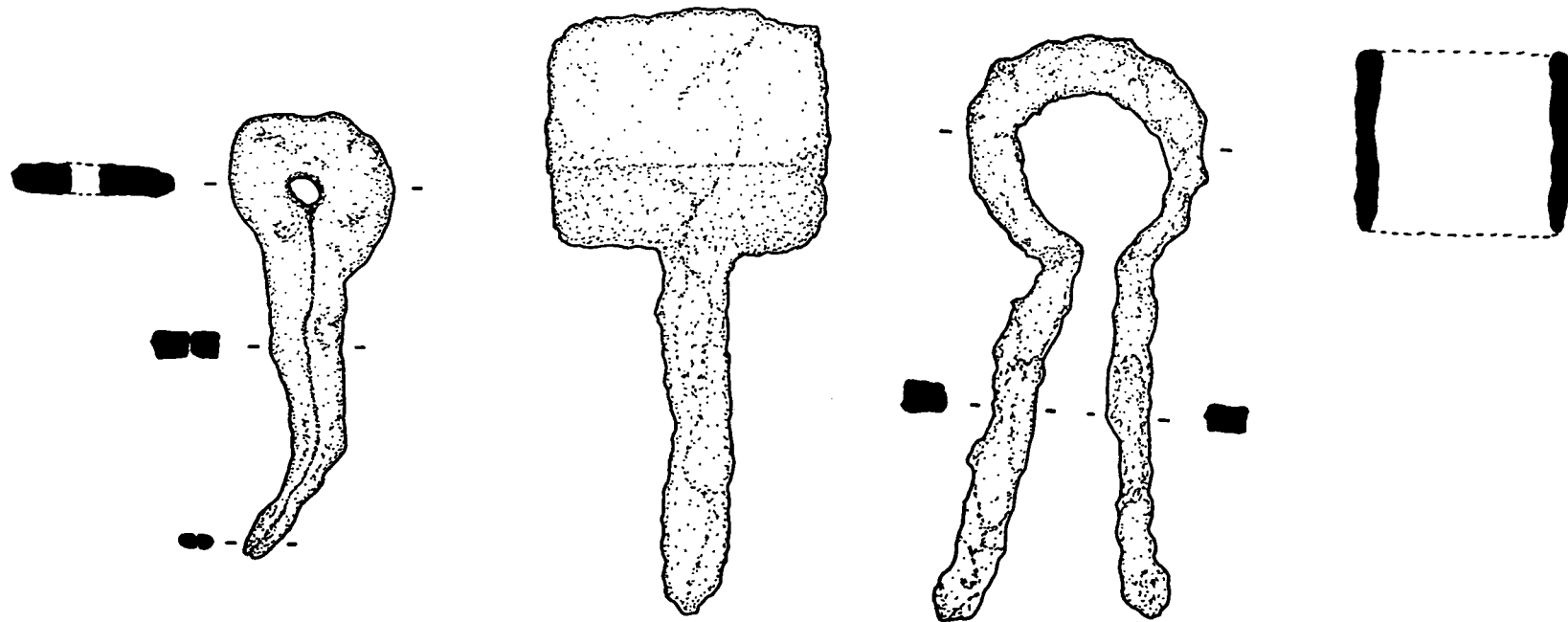
FB01.15 - FB01.4

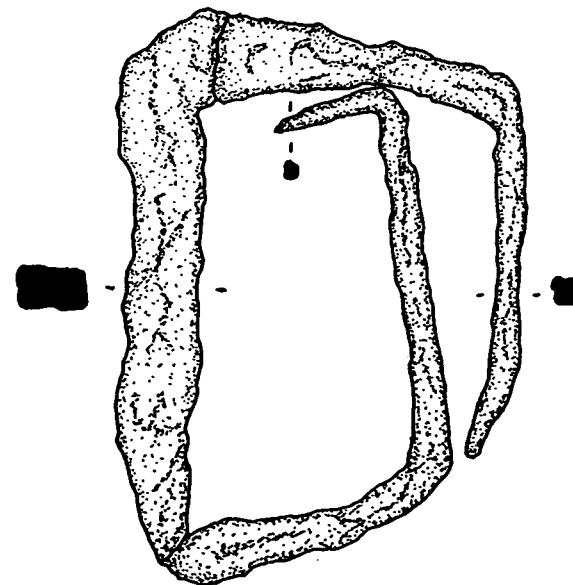
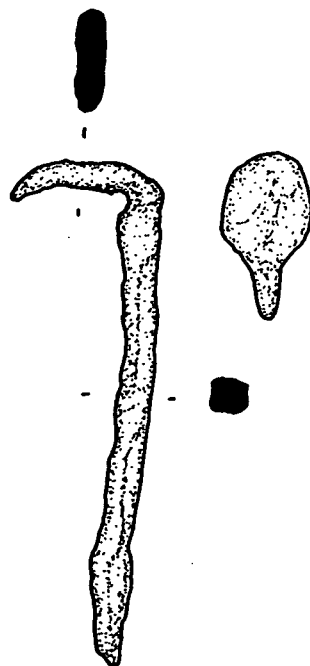
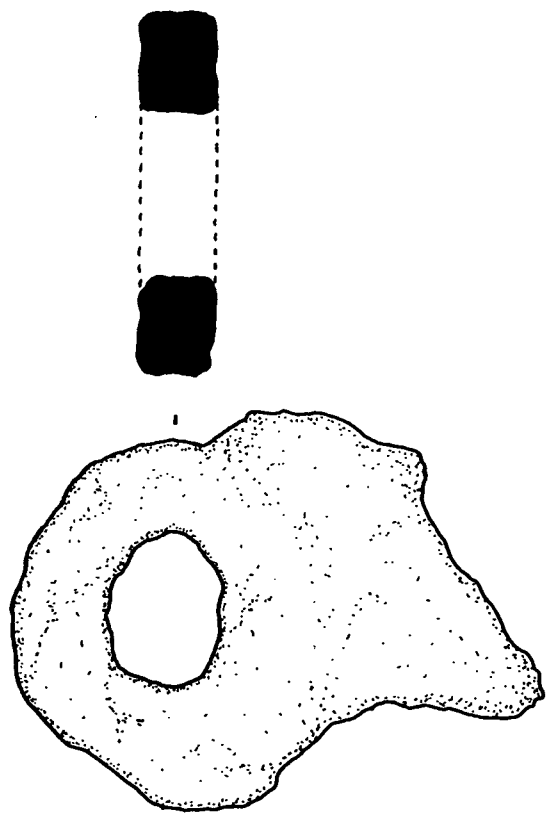
FB01.1 – FB01.51 – FB01.7 – FB01.47

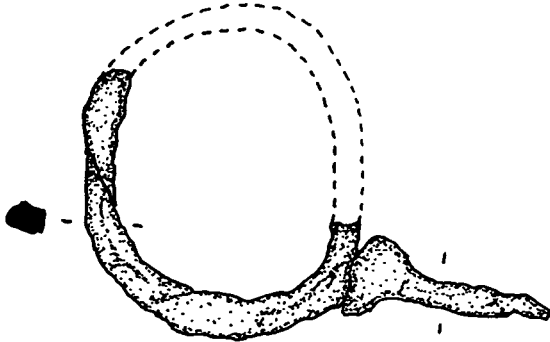
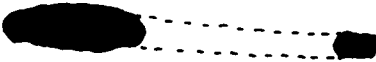
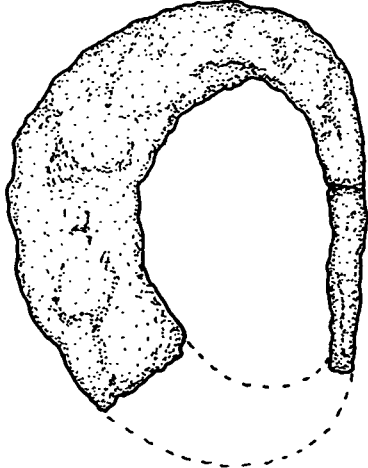
FB01.57 - FB01.27 - FB01.58

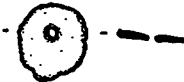
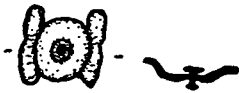
FB01.13 - FB01.12

FB01.38 - FB01.29 - FB01.14

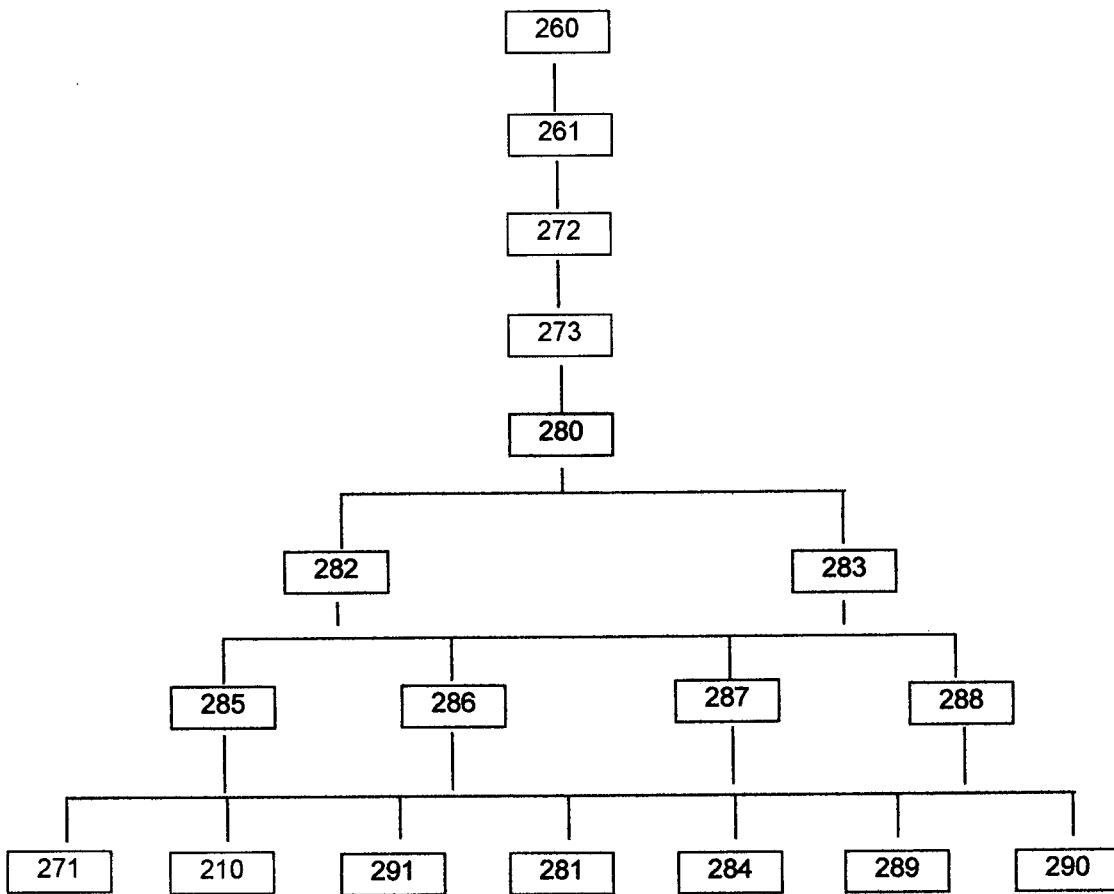
FB01.31 - FB01.20

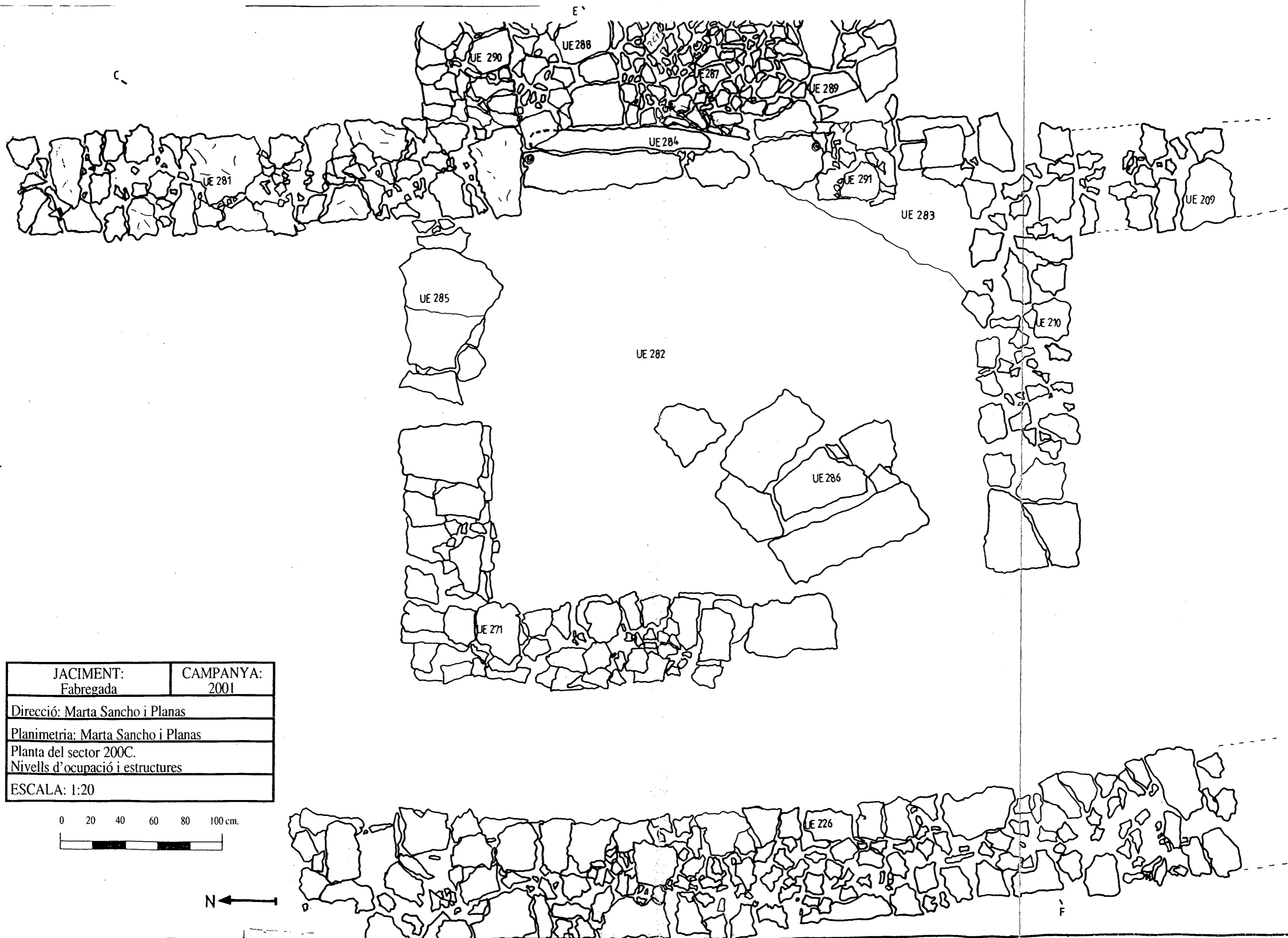

FB01.52 - FB01.63

MATRIX FABREGADA 2001

(Els números en gris corresponen a campanyes anteriors)

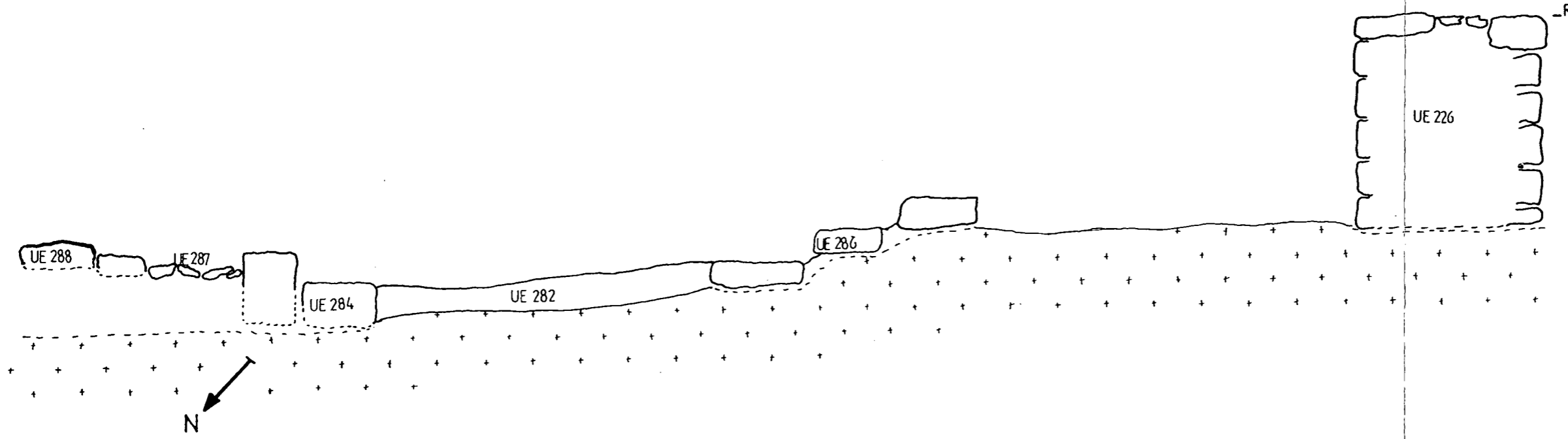

JACIMENT: Fabregada	CAMPANYA: 2001
Direcció: Marta Sancho i Planas	
Planimetria: Marta Sancho i Planas	
Planta del sector 200C. Nivells d'ocupació i estructures	
ESCALA: 1:20	

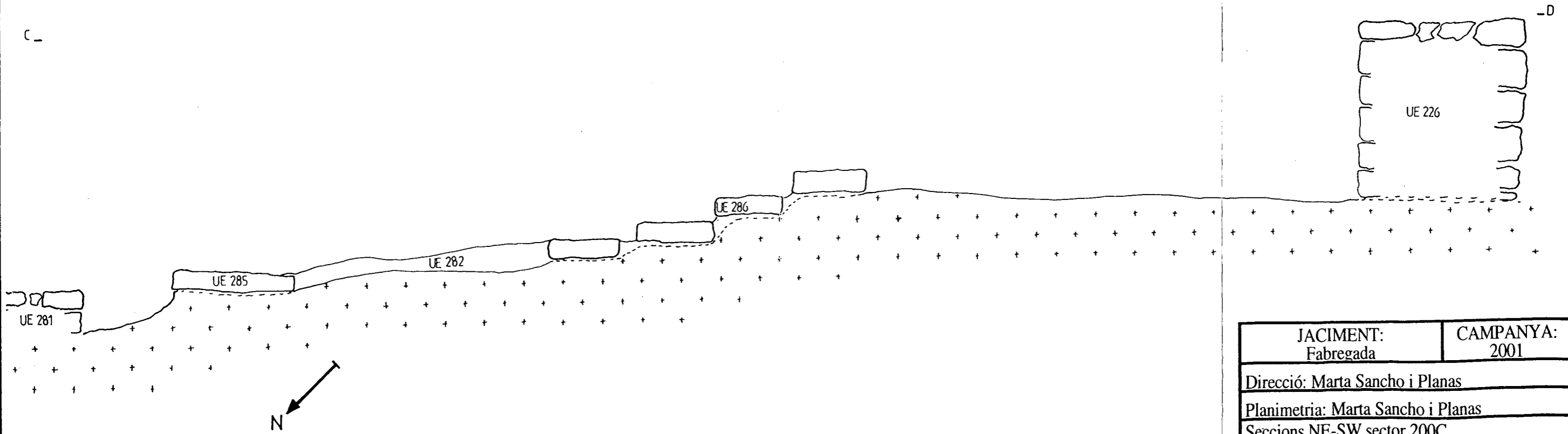
3

D

E-

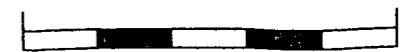

C-

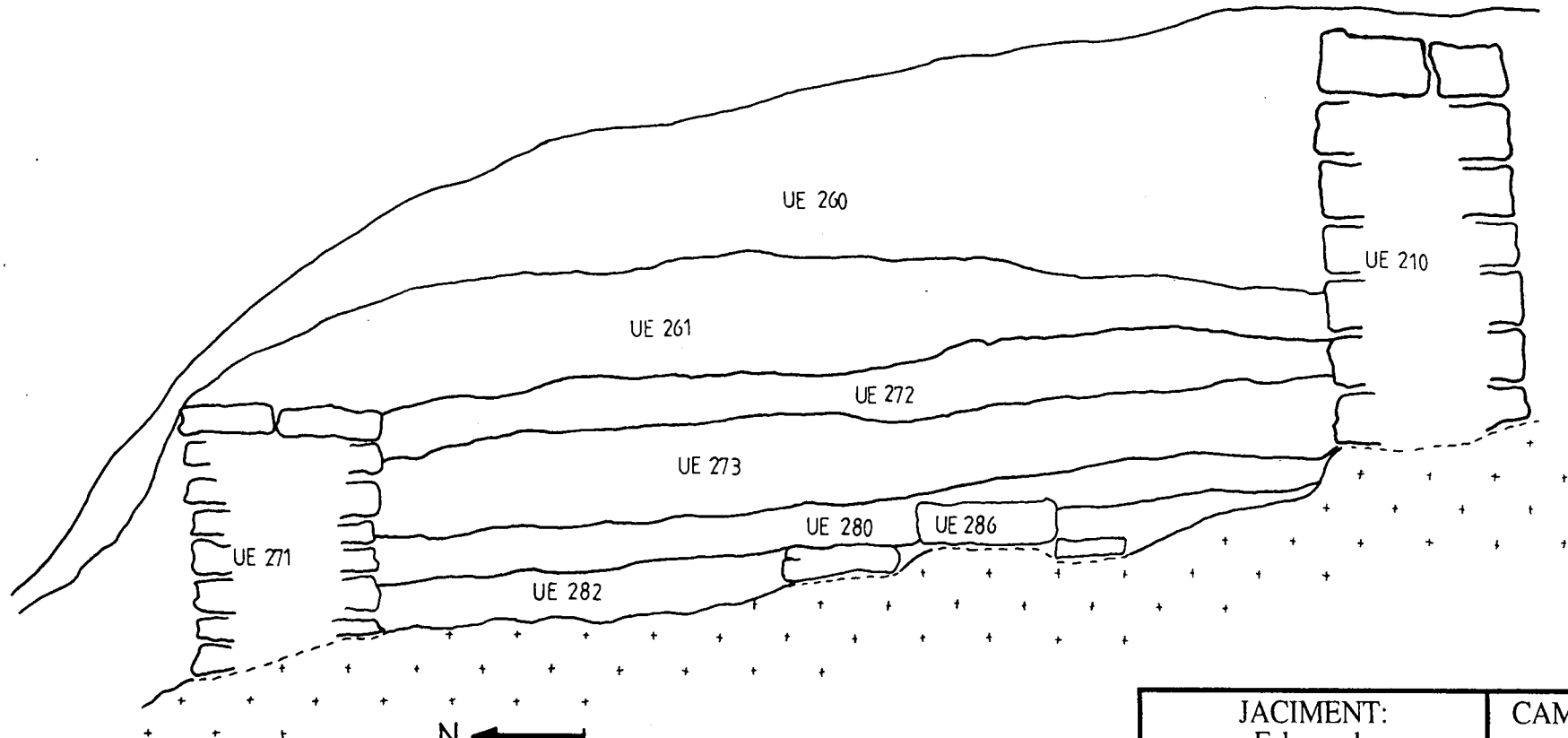
JACIMENT: Fabregada	CAMPANYA: 2001
Direcció: Marta Sancho i Planas	
Planimetria: Marta Sancho i Planas	
Seccions NE-SW sector 200C. Eixos C-D i E-F	
ESCALA: 1:20	

0 20 40 60 80 100 cm.

A -

-B

JACIMENT: Fabregada	CAMPANYA: 2001
Direcció: Marta Sancho i Planas	
Planimetria: Marta Sancho i Planas	
Secció N-S sector 200C. Eixos A-B	
ESCALA: 1:20	

